

XIX a. antrosios pusės asmeniniai tekstų rinkiniai ir jų istorinis kontekstas

JURGITA ŪSAITYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariami Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos archyve saugomi XIX a. antroje pusėje sudaryti asmeniniai tekstų rinkiniai. Žvelgiant iš dainologijos tyrimų perspektyvos, susitelkiama į kiek daugiau kaip keturiasdešimt rankraščių, kuriuose dalį įrašų sudaro arba vyrauja eiliniai – autorinė poezija ir liaudies dainos. Naujų laikų Europos rašto kultūroje panašūs asmeninės paskirties tekstų rinkiniai funkcionavo kaip naudingos, įdomios informacijos rinkimo būdas. Lietuvoje išrašų kaupimo asmeninėms reikmėms tradicijos būta dar XVII a., o devynioliktoje šimtmečio šioje tekstinė forma naudojama ir nekilmingų socialinių sluoksnių atstovų. Analizuojamų valstietiškos kilmės asmenų aplinkoje sudarytų rinkinių savitumą lėmė tai, kad jie buvo kuriami laikotarpiu, kurį ženklinio tautinio atgimimo judėjimas ir lietuviškos spaudos draudimas. Šie asmeninėms reikmėms sudaryti rankraščiai yra svarbus šaltinis tiriant autorinės kūrybos ir apskritai rašties santykį su sakytine tradicija. Aiškėja, kad daugumos šių rinkinių turinį sudaro to meto rašto kultūroje – spaudiniuose ir įvairios paskirties rankraščiuose – plitę individualios ir folklorinės kilmės tekstai. Kompiliacinis šių rinkinių pobūdis skatina permąstyti lietuvių folkloristikoje gyvuojančią nuostatą laikyti juos autentišką sakytinę tradiciją, konkrečiau – dainuojamąjį repertuarą, užfiksavusiomis kolekcijomis.

RAKTAŽODŽIAI: tekstų rinkinys, rašto kultūra, sakytinė tradicija, nuorašas, eilėraštis, daina.

Didelė lietuvių folklorinio paveldo dalis mus pasiekė būdama užfiksuota raštu. Pirmiausia prisimintume ne vieną chrestomatinių, kultūrinę, mokslinę ir istorinę vertę išlaikiusį spausdintą tautosakos rinkinį, tapusį tautos kūrybingumą ir gyvybingumą liudijančiu dokumentu. O šalia šių masėms daugiau ar mažiau prieinamų, skirtin-giems visuomenės poreikiams pritaikytų, perleistų, kompiliuotų leidinių susikaupė ir tūkstančiais lapų skaičiuojamos rankraščių kolekcijos, kuriose užfiksuotas sakyti-nis ir rašytinis lietuvių kultūros paveldas. Vis dėlto šie rinkiniai, sudaryti nuo XIX a. iki kone pastarųjų dienų, yra netapatūs. Jie skiriasi ne tik užrašytos medžiagos įvai-rove, kilme, rankraštinųjų rinkinių formaliąja struktūra, bet yra nevienalyčiai ir savo pirmine paskirtimi, kuri atsiskleidžia ėmus gilintis į jų sudarymo intencijas, paskir-tį. Antai Lietuvių tautosakos rankraštyno, besispecializuojančio kaupti ir saugoti

folklorinę medžiagą ir su ja susijusius istoriografinius šaltinius, fonduose vyrauja tautosakos, tikslingai surinktos kaip vertinga kultūrinio paveldo dalis, rinkiniai, sudaryti laikantis tam tikrų nuoseklių, formalizuotų rekomendacijų. Tačiau greta šių, sakytume, labiau visuomeninį interesą atliepiančių rinkinių, atsiradusių kaip atsakas į jau nuo XIX a. pradžios skambantį garsių kultūros, mokslo, visuomenės veikėjų raginimą rinkti tautosaką, randame ir kitokio pobūdžio rankraštinių rinkinių, o ši kironišumą lemia ne tik ir ne tiek rinkinių turinys, bet labiau paskirtis, tai yra rinkinio sudarytojo santykis su savo užrašais. Tokie įprastai privačioje erdvėje funkcionuojantys užrašai yra rašytinės kultūros produktas. Kurti ir puoselėti asmeniniais tikslais, sudarytojui (tam tikra prasme jis buvo ir autorius) pirmiausia siekiant individualios saviraiškos, jie tuo pat metu dalyvavo ir visuomeninių idėjų, kultūros tekstų ir jų reikšmių cirkuliacijoje, visa tai sugerdami ir atspindėdami kaip subjektyvų, jau per asmeninę patirtį, vertybines nuostatas perleistą socialinio ir kultūrinio gyvenimo vaizdą. Šie asmeniniai užrašai yra literatūros (suvokiamos kaip rašytinių kūrinių visuma), o žvelgiant plačiau – bendro kultūros proceso dalis. Tačiau tam tikrais atvejais, jei labiau yra paisoma užrašų specifinio turinio, tekstų autentiškumo matmens, liudijančio ne kūrybiškumo, bet kopijavimo, sekimo naudai, šie rankraščiai nusprūsta į literatūros paribius, o neretai, veikiausiai dėl masiškumo, pasikartojimų, variantiškumo, anonimiškumo, būna *a priori* prilyginami folkloro tekstų rinkiniams. Šiame straipsnyje atidžiau pažvelgsime į vieną asmeninių užrašų tipą – tekstų rinkinius, kurių lietuviškosios apraiškos savarankišku mokslinės refleksijos objektu tapo palyginti neseniai (Andriukonis 2013: 119–136).

Pastaruosiu metu gilinantis į asmeninių dainynų, dar vadinamų dainų sąsiuviniais, tradiciją, būtinai teko apžvelgti ir šio rašytinio folkloro žanro kaitą, mėginant nustatyti ne vieną dešimtmetį gyvuojančio reiškinio pavidalus, drauge tikintis atpažinti su juo diachroniškai ar tipologiškai susijusias kultūros formas (Ūsaitytė 2015: 204–209). Iki pat pastarojo dešimtmečio fiksuota asmeninių, arba rankraštinių, dainynų tradicija Lietuvoje buvo išgalėjusi XX a. pradžioje, pirmiausia skleisdama masi privačioje erdvėje, tačiau stipriai palaikoma ir bendruomeninių ryšių. Chronologiškai ankstesnėmis rankraštinių dainynų apraiškomis, savotiškais jų prototipais laikytume asmeniniam naudojimui skirtus dainų ir autorinės poezijos nuorašų rinkinius. Tokių rinkinių, sudarytų XIX a. antrojoje pusėje, vien į Lietuvių tautosakos rankraštyną pateko gerokai per keturiasdešimt¹. Šiame tyrimo etape ir bus apsiribojama šio rankraštyno medžiaga. Pirmiausia, tokį sprendimą pateisintų jame sutelk-

.....
 1 Tekstų nuorašų rinkiniams priskirtume šiuos Lietuvių tautosakos rankraštyno fonduose saugomus rankraščius: LMD I 51, 372, 374, 376, 413, 414, 418a, 468, 567, 575, 746, 763, 767, 775, 855, 900, 977, 1061, 1067, LMD III 111, 236, 240, 241; LTR 3124, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3297, 3298, 3301, 3302, 3305, 3307, 3308, 3309, 3310, 3311, 3313, 3317, 3318, 5575, 5576, 5577 (dalis rinkinio).

tas gana nemažas medžiagos masyvas, leidžiantis pastebėti ir išryškinti lietuviškosios tekstų rinkinių tradicijos ypatumus. Antra, ne mažiau svarbu, kad šiuos rašytiniame kultūros diskurse atsiradusius asmeninius rinkinius galime pamatyti tuo pačiu metu užrašyto sakinio folkloro kontekste, o tai gali padėti išryškinti rašytinėje ir sakininėje tradicijose susiformavusio repertuaro atmainų savitumą.

Devynioliktam šimtmečiui atstovaujantys rankraščiai išties yra skirtingos prigimties ir paskirties. Be specialiai archyvui, kaip kultūros paveldo institucijai, parengtų tautosakos kolekcijų, į jį pateko ir rankraštinės knygos, kuriose randame perrašytų įvairių ano meto spaudinių (pvz., LMD I 1 yra Simono Stanevičiaus 1829 m. publikuotų *Dainų žemaičių* nuorašas), ir asmeninėms reikmėms naudoti tekstų rinkiniai, sudaryti daugiausia iš rašytinėje terpėje sklidusių kūrinių. Tad asmeninių tekstų rinkinių turinys, kurio gana didelę dalį sudaro nuorašai iš rašytinių šaltinių, verčia klausti, ar jie apskritai susiję, o jei susiję, tai kuo, su folklorine tradicija ir pačia sakinine komunikacija. Dainuotinių kūrinių, tarp jų ir liaudies dainų tekstų, juose išties esama, tačiau dažnai į asmeninius rinkinius jie pateko ne iš gyvosios sakininės tradicijos, o kaip nuorašai – šia linkme mintį kreipia ir gana schemiškas repertuaro pobūdis. Dėl šios priežasties tekstų nuorašų rinkinių tapatinimą su rankraštiniais dainynais – taip šiuos asmeniniam naudojimui sudarytus rinkinius yra įvardijusi Jurga Sadauskienė, pabrėždama, kad juose „dominuoja d a i n u o j a m o j i XIX a. tautosaka ir poezija“ (Sadauskienė 2006: 65; retinta mano – J. Ū.) – laikytume ne visai tikslu.

Tiesa, reikia pripažinti, kad bandant identifikuoti asmeninėms reikmėms sudarytus tekstų rinkinius pirmiausia tenka susidurti su nediferencijuotu požiūriu į šį įvairiarūšį rankraščių masyvą. Folkloristikoje egzistuojantis asmeninių tekstų rinkinių žanrinis bei teorinis neapibrėžtumas turėjo įtakos ir pačios medžiagos inventorinimo darbams, tai yra tokius tekstų rinkinius įvardijant, kataloguojant ir aprašant, tad jau archyvuojant medžiagą buvo sutapatinti mažiausiai dviejų tipų rankraštiniai rinkiniai. Pavyzdžiui, be specialiai mokslo reikmėms sudarytų ir archyvui, kaip paveldą kaupiančiai institucijai, įteiktų tautosakos rinkinių, čia pateko, buvo nukreipiami rankraščiai, besiskiriantys aiškiai kitokia sudarymo intencija ir, sakytume, ne folkloriniu, o labiau literatūrinei kūrybai būdingu turiniu.

Tam tikri šių rankraščių bruožai, tokie kaip literatūriškumas (nuorašų rinkiniuose vyrauja autorinė poezija), turinio stereotipiškumas ir ribotumas (juose vyrauja XIX a. antrosios pusės Lietuvos tautinio atgimimo laikotarpiu gausiai publikuota poetinė kūryba), skatina juos laikyti savitu socialiniu ir kultūriniu reiškiniu. Kita vertus, skaitomos ir dainuojamos lietuviškos poezijos nuorašai šiame kontekste mato kaip ta grandis, kuri ilgaamžę ir daugiaformę asmeninių nuorašų rinkinių kultūrą jungia su dainų sąsiuvinių ir kitų išrašų kolekcionavimo tradicija, pastaruoju metu intensyviai besiskleidžiančia skaitmeninėje erdvėje (Eichhorn 2008: 6–8).

Lietuviškasis raštijos ir tautosakos diskursas lėmė, kad straipsnyje susitelkiama į lietuvių kalba sudarytus tekstų rinkinius – kitakalbiai, atrodo, bus patekę į kitas Lietuvos rankraštinio paveldo saugyklas. Tiesa, galvodami apie tolesnius asmeninių tekstų rinkinių tyrimus, suvokiame kalbinio šaltinių atskyrimo sąlygiškumą: kalba, kaip žinoma, kultūros tekstų apykaitoje ir prasmių evoliucijoje toli gražu nelaikoma kliūtimi ir nesukelia esmingesnių prieštaravimų nei patiems rašytinės ar sakytinės komunikacijos dalyviams, nei šių procesų tyrėjams. Sykiu tenka pripažinti, jog tyrimo objektu pasirinkus XIX a. raštiją, kalbinio atribojimo dirbtinumą rodytų ir sudėtinga Lietuvos, politiniame ano meto žemėlapyje išskaidytos į kelias Rusijos imperijos gubernijas, situacija. Istorinių bei kultūrinių aplinkybių specifiškumą nusako itin stiprios lenkų kalbos, kurią viešajame ir privačiame gyvenime vartojo kilmingoji visuomenės dalis, pozicijos ir ja skleidžiamos kultūros, apėmusios kūrybos, mokslo sferas, įtaka. Kita vertus, tam tikrą įspaudą visose gyvenimo srityse paliko rusifikavimo politika, taip pat turėjusi neigiamų padarinių nacionalinės lietuvių kultūros ir raštijos raidai.

Vis dėlto rankraščių atribojimą kalbiniu pagrindu, nors ir pripažįstant jų kultūrinį bendrumą su visa XIX a. asmeninės paskirties užrašų kūrimo ir naudojimo tradicija, mūsų atveju motyvuoja folklorinė tyrimo perspektyva. Bandymas išskirti lietuvišką dėmenį XIX a. rankraštiniame pavelde, žinant apie lietuvių kalbai paliktą gana ribotą, beveik vien sakytine komunikacija apribotą vaidmenį, būtų prasmingas siekiant užčiuopti tautosakos ir rašto kultūros sąveikos ženklą.

ASMENINIAI TEKSTŲ RINKINIAI EUROPINIAME KONTEKSTE

Kaip turėtume vertinti, su kokia kultūrine praktika sieti rankraštinius, iš įvairių šaltinių išrinkiotų ir perrašytų tekstų rinkinius? Akivaizdu, jog norėdami teisingai suprasti bet kurį tekstą (šiuo atveju – rinkinį kaip savarankišką ir vientisą struktūrą, tekstinę formą), tinkamai iššifruoti juo perteikiamą kultūrinę informaciją, būtina pažinti jo ištakas, atsiradimą skatinusias sąlygas, gyvavimo kontekstus, istoriškai susiformavusius pavidalus, galiausiai – paskirtį visuomenės istorijoje ir atskiro žmogaus gyvenime. Be viso to, įvairiarūšės literatūros (plačiąja prasme) tekstų rinkiniai, žvelgiant šių dienų žmogaus akimis, gali pasirodyti esančios, švelniai tariant, nepretenzingos, nekūrybiškos perrašų, kopijų kolekcijos, kurių vienos nepasizymės originalumu, nes jų turinys vienaip ar kitaip pasikartoja keliuose panašiu metu sudarytuose rinkiniuose, o kitos trikdys įrašų margumu, svyruojančiu nuo privataus gyvenimo detalių fiksavimo iki išskirtinio dėmesio mokslinio, filosofinio turinio tekstams. Ar gali būti, kad tokie rinkiniai – tik atsitiktinės sankaupos tekstų, kurių buvimą greta lėmė loginiai ar asociatyvūs saitai, motyvuojantys asmeninį autoriaus-sudarytojo santykį su savo rinkiniu, pašaliniam žmogui lieka sunkiai užčiuopiami?

Pasidairius po įvairių pasaulio bibliotekų katalogus ar atvėrus jų suskaitmeninto paveldo fondus, leidžiančius virtualiai susipažinti su saugomais dokumentais, galima rasti kolekcijų, apimančių šimtus skirtingais laikotarpiais ir įvairiomis kalbomis sudarytų asmeninių rankraštnių rinkinių. Atskiro nuoseklaus susidomėjimo ši medžiaga sulaukia ne tik iš archyvarų, detaliai aprašančių rinkinius, sprendžiančių ir specifines katalogavimo, dokumentų žanrinio-tipologinio įvardijimo problemas, bet ir iš mokslininkų – ji tampa monografinių tyrimų bei studijų objektu², kai atskleidžiama šių rinkinių savita paskirtis žmonijos rašytinės kultūros istorijoje. Mokslo populiarinimo publikacijos, kurių ne taip jau mažai pasitaiko bent jau anglakalbių šalių bibliotekų svetainėse, žiniasklaidoje ir elektroninėje terpėje, padeda išlaikyti dėmesį šiai rašytinei tradicijai. Beje, tą dėmesį savo ruožtu gerokai suaktualina sklandus asmeninių rankraštnių užrašų perėjimas į virtualią erdvę, kur jie funkcionuoja jau įgiję nūdienos – skaitmeninį pavidalą.

Vis dėlto, šikart paliekant nuošalyje šiuolaikines tokių tekstų kolekcijų apraiškas, būtina atkreipti dėmesį į šių rankraštnių rinkinių nominacijos problemą, kuri, atrodo, tiesiogiai susijusi ir su paties objekto aprėptimi – sunkiai nusakomomis šio bendram apibūdinimui nelengvai pasiduodančio žanro ribomis. Europos kultūrinėje tradicijoje nusistovėjo keletas terminų, įvardijančių rankraštnius rinkinius, kuriuose buvo ir tebėra kaupiama paties įvairiausio pobūdžio informacija, pavyzdžiui: *zibaldone*, *miscellanea*, *silva rerum*, *commonplace book*, *memoranda*, *vade mecum*, *рукописный сборник*, *antologija*, *albumas*, *užrašų knygelė* ir kt. Lietuviško rankraštnio paveldo tyrimuose panašioms kultūros reiškiniams pavadinti priklausomai nuo tyrimo perspektyvos vartojami keli terminai: *silva rerum* – iš lenkų asmeninės raštijos tradicijos perimta, tačiau žanriškai sunkiai apibrėžiama sąvoka – ir *rankraštinė knyga* (Andriukonis 2013: 58; Burba 2007: 248; Vaicekauskas 2009: 24). Tačiau naujausiuose knygotyros srities darbuose pabrėžiamas *rankraštinės knygos*, naudotos pirmiausia viešojoje komunikacijoje, pavyzdžiui, tenkinant socialinius, tarnybinius ar politinius poreikius, termino autonomiškumas. Asmeninėms reikmėms naudoti rankraščiai, sudaryti iš perrašų, įvairios paskirties ir tematikos autorinių įrašų, čia įvardijami kaip *tekstų rinkiniai* (Cicėnienė 2017: 32). Su būtinybe patikslinti, sukonkretinti, bet ne pakeisti plačiai taikomą *rankraštinės knygos* sąvoką jau buvo susidurta aprašant šio žanro pavyzdžius lietuvių kultūroje – tuomet pasitelkti *kūrinių bei ištraukų rinkinio, užrašų sąsiuvinio* apibūdinimai (Vanagas 1994: 40; Girdzijauskas 2001b: 607). Šiame straipsnyje, atsižvelgdami į aptariamų rankraščių sudarymo pobūdį, vadinsime juos *asmeniniais*

2 Nuorašų rinkinių tradicija įvairiais aspektais nagrinėjama Annos Moss, Davido Allano monografijose (Moss 1996; Allan 2010). Žanro kultūrinė ir istorinė vertė atskleidžiama publikuojant istorinėms asmenybėms priklausančius rankraštnius rinkinius (Berland... [et al.] 2001).

tekstų arba *tekstų nuorašų* rinkiniais³, tačiau nevengsime ir tam tikros kontekstinės sinonimijos, pasitelkiamos stiliaus labui.

Įvairios paskirties rankraštiniai tekstų rinkiniai – universalus kultūros reiškinys. Jo ištakos, anot šio žanro tyrinėtojų, randamos jau antikos laikų retorikos teorijoje ir praktikoje. Senovės graikų filosofas Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) traktate *Topika* aptarė dialektikos – diskusijų meno esmę, reikšmę ir klasifikaciją. Šiame veikalė pateikiamos metodinės rekomendacijos diskusijų, disputų dalyviams, kaip jie galėtų pagrįsti, apginti savo teiginius ir išvadas. Siekiant įtikinti oponentą savo teisumu, reikėjo patikimų argumentų, nuomonių, kurių laikėsi dauguma žmonių arba žinomi, autoritetingi žmonės. Tokių argumentų ieškota viešosiose kalbose, o tas „vietas“, kuriose reikalingi argumentai būdavo randami, Aristotelis vadino *topais* (gr. *tópoi koinói*) – sąvoka, kuri ir šiandien vartojama panašia – retorinio šablono reikšme. Kadangi diskusijų dalyviams neretai prirėkdavo neriboto argumentų-topų kiekio, jų įsimitimui palengvinti buvo sukurti tam tikri universalūs modeliai, leidę susieti topą su skirtingomis situacijomis – šiuo atveju topas buvo tapatinamas ne su konkrečia citata, teksto fragmentu, o su forma, schema, reikalaujančia užpildymo (Gabrėnaitė 2010: 18–24).

Poreikis pasinaudoti jau kieno nors išsakyta išmintimi ir vėliau buvo suvokiamas kaip būtinybė, ypač retorinių gebėjimų reikalaujančiose srityse. Tačiau skirtingai nei Aristotelio teorijoje, kur topas pasitelktas veikiau kaip argumentacijos prielaida, romėnų kultūroje jis „virto gatavu argumentu, kurį iš atminties galima perkelti į tekstą“ (ten pat: 25), – lotyniškoje tradicijoje ši sąvoka buvo įvardyta kaip *loci communes* (bendrosios vietos). Imta net sudarinėti rašytinius topų rinkinius ir naudoti juos kaip retorinių pratybų priemonę. Pavyzdžiui, Markas Tulijus Ciceronas (106–43 m. pr. Kr.), romėnų teisininkas, filosofas, karvedys ir žymus retorikas, viešai kalbėdamas pritaikydavo iš kitų filosofų, oratorių bei poetų kūrybos išsirašytas ištraukas. Ir Markas Fabijus Kvintilianas (apie 35–96 m.), romėnų advokatas ir retorikos teoretikas, kūrinių išrašus vertino kaip įsimitimo priemonę, būtiną nuolatiniam teismų procesų dalyviams (Allan 2010: 35–37; Katzev 2009: 14); kaip ir jo pirmtakai, jis suvokė ir praktiškai pritaikė skaitymo, rašymo ir kalbėjimo įgūdžių ugdymą ir nuolatinį tobulinimą.

Ši su skaitymu ir rašymu susijusi technika – citatų, ištraukų išsirašinėjimas – ilgainiui įsitvirtino Europos kultūroje. Ja naudojosi ir viduramžių scholastai; atsiri-boję nuo pasaulietiško dalykų, jie susitelkė vien tiktai į teologinę ir religinę išmintį

.....
3 Reikia pripažinti, kad toks pavadinimas ne visai tiksliai nusako patį reiškinį: folkloro tyrimų kontekste *tekstų rinkiniai* gali būti vadinami ir mokslo reikmėms sudaryti autentiškos tautosakos rinkiniai, o apibūdinimas *nuorašų rinkinys* ne visada atitiks rinkinio, kuriame pasitaiko ir autorinių, originalių tekstų, pobūdį.

įprasminančių tekstų ištraukų kolekcionavimą (Allan 2010: 37–38). Naujaisiais laikais, sykiu su pokyčius atnešusia Renesanso epocha, išrašų knygos tapo itin svarbiu humanistinės švietimo sistemos komponentu. Asmeninės išrašų knygos buvo pripažintos pagrindine technika, padedančia išlaikyti atmintyje, sisteminti, konspektuoti didelius informacijos kiekius. Tarp keleto šiai technikai skirtų teorinių darbų bene įtakingiausiu ir paveikiausiu laikomas Erazmo Roterdamičio, teologo ir vieno žymiausių Renesanso humanistų, pedagoginis veikalas *De copia* (visas jo pavadinimas *De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo*). Pirmą kartą publikuotas 1512 m., jis ne tik buvo daugybę kartų perleistas, bet ir netruko paplisti įvairiose Europos šalyse jau išverstas į vietines kalbas (ten pat: 40–41; Smyth 2010: 92). Ne mažiau svarbu, kad Erazmo Roterdamičio mokymas ir darbai skleidėsi XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Ši laikotarpį, be kitų bruožų, apibūdina viduramžiais vyravusios scholastų doktrinos kritika ir sugrįžimas prie klasikinės ugdymo sistemos, susijusios su „naujai atrastų“ antikos autorių, taip pat lotynų kalbos, retorikos ir poetikos studijomis. Minėtame traktate aprašomas išrašų, citatų tvarkymo metodas, kuris turėjęs paskatinti studentus naudoti asmenines užrašų knygas, savotiškus žodynėlius kaip mokymosi įrankį, visų pirma padedantį disciplinuoti skaitymą⁴. Kad išties būtų pasiektas laukiamas rezultatas, veikalo autorius išrašus patarė struktūrinti, tai yra susidaryti antraščių sąrašą, kad vėliau būtų lengviau rasti reikiamą citatą. Turinį sudarančios antraštės turėjo įvardyti tam tikrą temą ar sąvoką, kitaip tariant, „bendrąją vietą“, o pastarąsias rekomenduota grupuoti pagal panašumą arba priešybę, pavyzdžiui, *nuolankumas – nepagarba* ir pan. Vėlesnis darbo etapas turėjo būti bendrųjų antraščių skirstymas į smulkesnius potipius, pavyzdžiui, *nuolankumo* atmaina išskiriant *nuolankumą Dievui* ir t. t. Kiekvieną tokių turinio antraštės potipį derėjo iliustruoti skaitant surastu tinkamu pavyzdžiu – citata, sentencija, patarle, metafora, anekdotu, pasakėčia, sąmojumi ar kita kokia auksine mintimi. Toks disciplinuoto skaitymo metodas, skatinantis analizuoti tekstą, ieškoti dalyko esmės, Erazmo Roterdamičio įsitikinimu, padedąs studentams pasinaudoti skaitomais kūriniais kaip išminties lobynu, o sykiu esąs vertingas tobulinant lotynų kalbos žinias, turtinant žodyną, perimant naujus, sinonimiškus minčių raiškos būdus, lavinant iškalbą, stilių, kad visa tai galėtų būti panaudota vėliau savarankiškai kuriant tekstą (Smyth 2010: 92–93; Koženiauskiene 1999: 23). Akivaizdu, jog imitavimu, sekimu grįsta kūrybos samprata, iš antikos pasiekusi Renesanso ir baroko epochas, reiškė tam tikrą retorinę techniką, padedančią įsisavinti garsiausių autorių stilių, pritaikant

4 Tyrinėtojai atkreipia dėmesį, kad skaitymo, kaip aktyvaus, intervencinio veiksmo, sampratos esama pačiame lotynų kalbos veiksmožodyje *legere*, mat etimologiškai jis reiškęs ne tik *skaityti*, bet ir (*iš- / at-)rinkti, kaupti, kolekcionuoti* (Smyth 2010: 94). Aktyvus skaitymas pasireiškia atsirenkant aktualius tekstus ar jų fragmentus iš skaitomo šaltinio, yra vertinamasis, todėl atspindi rinkinio-kompiliacijos sudarytojo interesus, nuostatas, pažiūras, literatūrinį skonį ir pan.

jį savo kūryboje, ir buvo suvokiama veikiau kaip pagarba persakomos minties autoriui nei plagijavimas šiandieniniu supratimu (Dilytė 1990; Koženiauskiene 1999: 25–26; Nedzinskaitė 2001).

Nepraėjus nei dešimtmečiui po Erazmo Roterdamiečio traktato pasirodžiusiam protestantų reformatoriaus, humanisto Pilypo Melanchtono darbe *De locis communis ratio* (1521) jau pabrėžiama būtinybė išrašų knygoje nesiriboti tik moralės ir pamaldumo dalykais – patariama domėtis įvairia žmonijos patirtimi, nevengiant politikos, teisės, verslo, literatūros ir mokslo temų. Vis dėlto ilgainiui rankraštinių išrašų rinkinių vertė ir aktualumas mokslo ir individualios kūrybos kontekste ėmė mažėti, o ši procesą savaip skatino „kintanti laikotarpio filosofinė dvasia“ ir ėmusios ryškėti pastangos žinias įgyti mokslinių eksperimentų, tyrinėjimų būdu, pakeitusiu ankstesnį tiesos ieškojimo būdą, kai būdavo remiamasi autoritetais ir kieno nors anksčiau suformuluotomis mintimis (Allan 2010: 47). Asmeninių išrašų kaupimo poreikį mažino dar ir suintensyvėjusi enciklopedinių šaltinių leidyba (Katzev 2009: 17). Tačiau skaitomo teksto išrašų sisteminimas asmeniniuose užrašuose ir XVII–XVIII a. tebelieka aktualus. Nemažėjanti tokių išrašų poreikį, o gal išsiaknijusį išsilavinusios visuomenės dalies įprotį, turėtų liudyti 1685 m. prancūzų literatūriniam periodiniame leidinyje publikuotas Švietimo epochos anglų filosofo, gydytojo Johno Locke'o veikalas *Méthode nouvelle de dresser des recueils*; jo vertimas į anglų kalbą kaip atskira knyga pavadinimu *A New Method of Making Commonplace Book* pasirodė Londone tik 1706 metais. Traktate, kurį skyrė tekstų citatas savo užrašuose kaupiantiems teologijos, fizikos ir teisės studentams, J. Locke'as pasiūlė naudoti naują, paiešką palengvinančią lentelės tipo rodyklę. Į abėcėlės principu sudarytą rodyklę vartotojui patariama įrašyti citatų esmę tiksliausiai nusakančias antraštes (rubrikas), kurios toje rodyklėje lengvai surandamos pagal nesudėtingą sistemą – tiesiog atsižvelgiant į antraštės pirmą raidę ir pirmąją po jos einančią balsę. Rodyklėje, arba turinyje, prie antraštinio žodžio įrašomas puslapio numeris, nukreipiantis vartotoją į reikalingą užrašų vietą. J. Locke'o išrašų rinkinio organizavimo sistema nuo ankstesnių skyrėsi tuo, kad nesiūlė išankstinio naudingų, tinkamų temų sąrašo: kiekvienam vartotojui buvo galima pačiam tokį susikurti atsižvelgiant į individualius poreikius bei pomėgius.

Panašu, kad išrašų rinkinių įvairovė ir gausa jau Renesanso epochoje, kuri kaip tik tapatinama su šio žanro suklestėjimo laikais, darosi sunkiai aprėpiama: tapę integralia kultūros dalimi, iš pradžių aktualūs mokslo sferoje, specifinėse viešojo gyvenimo srityse, švietimo sistemoje, šie rinkiniai sklandžiai įsiliejo ir į privačią gyvenimo erdvę, kur įvairūs teoriniai reglamentai ar autoritetų įtvirtinti tokių kolekcijų pritaikymo modeliai bei metodai turėjo menką įtaką šių asmeninių užrašų plėtotei. Vis dėlto tikėtina, jog reikšmingas vaidmuo, platinant šį reiškinį Naujaisiais laikais, visoje Europoje priklausęs švietimo sistemai – universitetams, kolegijoms,

mokykloms, diegusioms išrašų metodą kaip vieną iš pažinimo, mokymosi būdų. Sudarant asmeninius rinkinius kurį laiką buvo sekama akademiniame humanistiniame diskurse kilusių išrašų knygų pavyzdžiu. Pastarųjų poreikio mastą išduoda ir tai, kad nemažai tokių rinkinių, konkrečiai temai skirtų citatų kolekcijų – jų sudarytojai dažniausiai buvo žymūs to meto mokslininkai, mąstytojai – buvo parengiamos specialiai spaudai ir publikuojamos atskiromis knygomis, kurios naudotos kaip pavyzdinė ir gatava mokymo priemonė (Allan 2010: 41–42). Atsižvelgiant į augantį šio žanro, išsiveržusio iš instituciškai reguliuojamos vartosenos, populiarumą, pradėti leisti net specialūs albumai, taip skatinant žmones tuščius knygos lapus patiems užpildyti savo skaitomų knygų ištraukomis⁵, netrūko ir patarimų, kaip šiam reikalui nesunkiai parankinėmis priemonėmis pasidaryti knygelę (ten pat: 43). Akivaizdu, jog ne ką kita, o įsisąmonintą išrašų rinkinio naudą ir prasmę atspindi XVII a. Europos aukštuomenės atstovų išsakytas imperatyvas, didaktiškas priesakas savo sūnams išsirašyti įsidėmėtinus dalykus iš skaitomų knygų, beje, panašiai skambantis ir Anglijos kilmingųjų namuose, ir mums geografiškai kur kas artimesnėje aplinkoje – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didiko Kristupo Radvilos dvare (ten pat: 44; Pacevičius 2001: 667).

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog lietuviško dėmens šiame kontekste tikrai nesama atsitiktinio. Kaip žinoma, skaitymas dar XVI a. buvo nesvetimas užsiėmimas Lietuvos didikams ir bajorams, o apie XVII–XVIII a. aukštuomenės, taip pat ir dvasininkijos luomo atstovų augančius raštingumo įgūdžius jau leidžia spręsti ne tik įvairėjantis jų skaitomų spausdintų leidinių repertuaras, bet ir rankraštinės kultūros plėtra. Ją išduoda masinį pobūdį įgavusi lotynų, lenkų, rusėnų kalbomis kuriamų rankraštinių knygų vartojimo tradicija (Pacevičius 2001: 663–671; Cicėnienė 2017: 12–17) ir privačioje edvėje gyvuojančios asmeninių užrašų formos, ano meto bajoriškoje visuomenėje buvusios kaip savęs pristatymo, dalyvavimo viešajame gyvenime būdas⁶. Margame ir numanomai gausiame asmeninių užrašų masyve nemažą dalį sudarė mišraus turinio rinkiniai, vadinamosios *silvos*, kuriose, be dienoraščiams būdingų įrašų, daug būta ir dvasinės ar pasaulietinės literatūros nuorašų (Burba 2007: 248–249; Cicėnienė 2013: 183, 2017: 29–30; Kvizikevičiūtė 2013: 281–289). Europinės ano meto išrašų kultūros tendencijos, žinoma, pirmiausia susijusios su edukacine sistema, atsispindėjo Vilniaus universiteto ir jėzuitų kolegijų aplinkoje:

5 Lietuvoje *silva rerum* tipo asmeninių užrašų „persikėlimas“ į fabrikinės užrašų knygeles-kalendorius ar sąsiuvinius pastebimas nuo XIX a. (Cicėnienė 2013: 183).

6 XVII a. Lietuvos bajorų asmeninio identiteto raišką jų rankraštiniame palikime tyręs Artūras Tereškinas pabrėžia vienodą gebėjimo dėstyti savo mintis ir žodžiu, ir raštu svarbą: „Kartu su oraliniais savęs pateikimo būdais (oracijos, seimų ir seimelių kalbos) rašytinis žodis taip pat buvo svarbus Lietuvos bajorų gyvenimuose. Raštų įvairovė – memuarai, politiniai pamfletai, dienoraščiai, autobiografijos, užrašų knygutės arba *silvae rerum*, laiškai – tarsi parodo, kad į viešumą orientuotas asmuo buvo nusiteikęs ir savo vidinio „aš“ sklaidai“ (Tereškinas 2002: 175).

išlikę rankraščiai rodo, kad poetikos ir retorikos kurso studentai mėgo (o gal buvo skatinami) į savo užrašus persirašyti patikusią įvairiuose šaltiniuose perskaitytą poeziją (Nedzinskaitė 2008: 47–48), o paskaitų konspektai tik dar kartą patvirtina, kad išrašų metodo tobulinimas anuomet pripažintas vienu iš svarbesnių būdų, padedančių tapti geru poetu ar retoriumi (Nedzinskaitė 2009: 12).

Iš mokslinio ir akademinio diskurso rėmų ištrūkusi ir privačioje erdvėje šaknis įleidusi raštijos forma patyrė ryškią transformaciją. Vadinamus „grynuosius“, „klasikinės“ formos rinkinius, kurių sudarytojai laikėsi tam tikrų taisyklių, paisydami sudarymo logikos ir dalykinio apibrėžtumo, laikui bėgant pakeitė dėl masinio vartojimo susiformavusi tekstinė forma, kurios būdingiausios savybės – laisvumas ir laikinumas (Smyth 2010: 91, 94). Tokie sunkiai aprašomi ir apibendrinami rinkiniai įsivyravę kaip pačios tipiškiausios tekstų ir jų išrašų kolekcijos, o jų paplitimas, atsekamas ligi pat XX a., liudija žanro aktualumą ir gebėjimą prisitaikyti prie pačių įvairiausių raštingų visuomenės narių poreikių. Rinkinių pobūdis, be abejo, irgi pakito. Renesanso žmogui buvę žinių šaltiniu, ilgainiui jie virto asmeninėmis literatūrinių tekstų ar jų ištraukų kolekcijomis, dažniausiai neturinčiomis jokios konceptualios ar kiek aiškesnės struktūros (Katzev 2009: 17). Tarp šių masinės kultūros reiškiniu tapusių rinkinių vyravo turinio ir literatūrinių formų požiūriu mišrūs išrašai. Pavyzdžiui, viename sąsiuvinyje, albume galėjai rasti pramaišiu įrašytos poezijos ir prozos, pasaulietinių ir religinių kūrinių, grožinės literatūros ir mokslinių tekstų fragmentų, laiškų, medicininių ir kulinarinių receptų, paties sudarytojo minčių ir kūrybos, su namų ūkiu susijusių užrašų, piniginių išlaidų sąskaitų, periodinei spaudai išplitus – ir laikraščių iškarpu, o šalia viso to rašytinį turinį pajavairindavę piešiniai (Allan 2010: 29–30; Cicėnienė 2013: 183; Kvizikevičiūtė 2013: 281–287; Smyth 2010: 90–99; Лохина 1998: 96, 106). Tokie rinkiniai savininkams buvo tarsi portatyvios saugyklos, kuriose jie saugojo visų pirma sau naudingą, įdomią informaciją, surinę ją tiek iš spausdintų ir rankraštinių šaltinių, tiek iš asmeninės patirties. Eklektiškumas, labilumas, spontaniškumas, atvirumas neretai iškeliami kaip pagrindiniai šio apibrėžtų ribų neturinčio ar jose tiesiog neišsitenkančio žanro bruožai (Allan 2010: 34; Smyth 2010: 94). Panašų įspūdį nuorašų rinkiniai kelia jų tradiciją tyrinėjančiai Tatjanai Lochinai. Jos nuomone, XIX a. pradžioje Rusijoje plačiai paplitę pasaulietiniai rankraštiniai rinkiniai ėmė supanašėti su kitais egodokumentiniais žanrais – dienoraščiu, užrašų knygele, atminimų albumu. Vis dėlto, kaip taikliai pastebi T. Lochina, nuorašų rinkinius nuo kitų asmeninių užrašų skiria bent du ypatumai. Pirma, jiems nebūdingas aiškiai suformuluotas asmeninis vertinimas, kuris, skirtingai nei dienoraštyje, atsiskleidžia ne tiesiogiai, bet pačiame tekstų atrankos procese, apimančiame kritinį perskaitytos (išgirstos) informacijos vertinimą. Antra, skirtingai negu kultūrinio bendravimo dalimi tapęs atminimų albumas, nuorašų rinkinys realizuoja savo paskirtį, tenkindamas individualius savi-

ninko poreikius ir funkcionuodamas beveik vien sudarytojo namų erdvėje, šeimos rate (Лохина 1998: 96).

Didžiulius asmeninių tekstų rinkinių masyvus išstudijavusių tyrėjų nuomone, grynai vienai temai skirtų tekstų rinkinių būta gerokai mažiau. Tačiau ir jie rodo buvus aiškią tendenciją sudaryti asmenines išrašų kolekcijas laikantis dalykinio arba tekstų žanrinio vientisumo, kai atsirenkami, grupuojami panašios tematikos ar literatūrinės raiškos kūriniai. Laikantis tokio modelio, buvo sudaromi istorijos, karybos, filosofijos dalykams ar vien grožinei literatūrai – poezijai, prozai – skirti rinkiniai (Smyth 2010: 98; Лохина 1998: 106). Šią kultūrinę tradiciją XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje galėtų iliustruoti keletas pavyzdžių, kurie savo vartosenos ypatumais niekuo neišsiskiria iš kitų šalių konteksto – sudaryti privačiam naudojimui, atspindintys savininkų visuomeninę padėtį, jų polinkius ir interesus, gerokai paveikti asmens išsilavinimo ar veiklos. Antai mūsų literatūros istorijoje neliko nepastebėtas XIX a. trečiajame dešimtmetyje Dionizo Poškos lenkų kalba kurtas rankraštis, autoriaus pavadintas *Pszczółka w Baublu* (Bitelė Baublyje). Be čia randamos paties D. Poškos originalios kūrybos, didžiausią rinkinio dalį sudaro iš įvairių šaltinių perrašyti poezijos ir prozos kūriniai ar jų fragmentai, straipsniai, laišakai, sentencijos, o šalia poeto autografų yra ir jo talkininkų ir bičiulių įrašytų tekstų (Vanagas 1994: 40–42). Išskirtiniu šį rankraštį daro nebent dvi įžangos: vienoje jų yra kreipimasis į būsimą skaitytoją, su kuriuo D. Poška norėjęs dalytis naudą ir malonumą teikiančiu rinkinio skaitymu (Poška 1959: 257; Vanagas 1994: 41–42), o tai yra gana aiškiai išsakytas noras rankraštį matyti kaip savo meto kultūros proceso dalį, rašytinės viešosios komunikacijos priemonę. Vien sau, o ne dalytis skirtam rinkiniui būtų nereikėję ir „perspėjimo“ dėl rinkinio sumanymo bei tikslų. Mums šis į skaitytojus kreipiamas D. Poškos paaiškinimas reikšmingas tuo, kad įveda rankraštį į analogiškų asmeninių tekstų rinkinių gretą kaip patį tipiškiausią atvejį, kartu labai taikliai nusakydamas tokių rinkinių atsiradimo dingstis ir būdus:

Ši knyga tai nėra joks originalus darbas, o tik rinkinys iš įvairių autorių gražių ištraukų bei minčių, kurias, negalėdamas atsiminti, stengiausi nusirašyti ir turėti pramogai ir pasiskaitymui senatvėje. Rašydamas šį rinkinį, nepaisiau kokios eilės nei autorių, nei raštų turinio atžvilgiu, nes, pasiskolinęs knygas, veikalus, periodinius leidinius ir kitų rankraščius, kaip skaičiau, taip ir rašiau – bet vis be tvarkos. Čia ir mano plunksnos šiokių tokių raštपालािकी, menkų ir labai paviršutiniškų, raštų savo paties smagumui, kad laikas greičiau praeitų <...> (Poška 1959: 257).

Kitą kilmingosios visuomenės atstovo sudarytą nuorašų rinkinį reprezentuotų Lietuvos ir Lenkijos didiko Stanislovo Felikso Kosakovskio (1795–1872) rankraštis. Jį sudaro išrašai religijos, medicinos, fizikos, filosofijos, archeologijos temomis, taip

pat įvairių autorių kūriniių nuorašai, rodantys platų jo kaip kolekcininko, literato, dailininko ir diplomato akiratį. Šiame prancūzų kalba sudarytame rinkinyje – 1841 ir 1842 metų įrašai (antroji data šmėžuoja ir rinkinio gale pridėtose prancūziškų laikraščių iškarpose). Rinkinio viršelyje įspausta antraštė *Extraits divers / 1850* (Įvairios ištraukos / 1850) leistų spėti, kad įvairiose vietose, taip pat ir kelionių po Europą metu padarytus išrašus į vieną sąvadą savininkas įrišo vėliau⁷.

Panašiu laiku asmeniniai išrašai jau naudoti ir tarp nekilingų socialinių sluoksnių – raštingų, prasilavinusių valstietiškos kilmės asmenų aplinkoje. Antai užuominų apie tokią praktiką pateikia Baranauskų šeimos rankraštinis palikimas, kuriame išliko ir originalių Antano Baranausko eilėraščių, ir kitų šeimos narių autografų, tarp jų ir nežinomomis aplinkybėmis maždaug apie XIX a. vidurį lenkiškai ir lietuviškai užrašyti tekstai (Andriukonis 2013: 119–136). Randama ir intriguojančių užuominų apie neišlikusią vyskupo tėvui Jonui Baranauskui priklausiusią, regis, 1833 m. sudarytą užrašų knygą. Apie jos egzistavimą užsimenama ją varčiusio ir šį tą nusirašiusio Mykolo Biržiškos rankraščiuose. Kliaujantis M. Biržiška, knygoje būta lenkų kalba rašytų astrologijos, ūkio dalykų ir lietuviškai užrašytų oracijų (ten pat: 69–70).

Visiškai suprantama, kad tekstų rinkiniams, taip pat kaip ir kitoms asmeninės raštijos formoms, gyvuoti ir plisti būtina terpė, kurią nusako visuomenės raštingumas: tarp raštingumo plitimo ir nuorašų rinkinių gausėjimo pastebimas tiesioginis ryšys, ypač akivaizdus devynioliktame šimtmetyje (Лохина 1998: 98, 105). Pati raštingumo samprata šiuo atveju apima ne vien žmonių gebėjimą skaityti ir rašyti (Europoje iki pat XIX a. skaitymas ir rašymas buvo laikomi skirtingomis raštingumo kompetencijomis, – Lyons, Marquilha 2017: 7), bet stipriai susijusi su skaitymo kultūra – neatsitiktinai nuorašų rinkiniai tampa vienu iš šaltinių visuomenės skaitymo istorijos tyrimams (Allan 2010; St Clair 2004), – apimančia ne vien knygų, spausdintų ar rankraštinų, paplitimą, leidybos statistiką, bet ir įvairių socialinių grupių poreikį skaityti, prieinamos ar sąmoningai pasirenkamos lektūros repertuarą. Europoje iki pat XVIII a. raštingumas, išsilavinimas buvo tapatinamas su aukštuo-mene ir kai kurių luomų atstovais – dvasininkais, pirkliais, amatininkais, o dar ir XIX a. – su visuomenės elitą sudariusia bajorija ir išsilavinusiu viduriniu sluoksniu (Aleksandravičius 1994: 44; Allan 2010: 4; Лохина 1998: 98–99). Šią tendencija išduoda ne vien praspūstanti įvairi asmeninio pobūdžio informacija, bet ir pats

7 Rinkinio skaitmeninis vaizdas prieinamas Lietuvos kultūros paveldo svetainėje: <http://www.epa-veldas.lt/recordDescription/LNB/C10000810151>.

Rankraštiniame S. F. Kosakovskio palikime yra ir daugiau atskirais įrašais saugomų nuorašų, užrašų, rašinių ir kitokio pobūdžio tekstų kolekcijų, kurios prieinamos minėtame virtualios sistemos duomenų banke.

įrašų turinys, – ji gana aiškiai atsispindi įvairiuose privačios raštijos žanruose, tarp jų ir tekstų rinkiniuose.

Vakarų Europoje nekilmingų visuomenės narių raštingumas masinį pobūdį įgyja XIX a. (Lyons 1999, 2001). Nepaisant augančio valstybinių mokyklų tinklo, tuo metu į Rusijos imperijos sudėtį įėjusioje Lietuvoje raštingumas ne tik nebuvo masinis, bet dažnai apsiribojo tik elementarių skaitymo ir rašymo gebėjimų formavimu, o daugumai krašto gyventojų gimtosios lietuvių kalbos vartojimas išvis buvo suvaržytas – apribotas sakytine komunikacija šeimoje ir artimiausioje bendruomenėje (Girdzijauskas 2001a: 17–22; Maskuliūnienė 2005: 52–55). Šios aplinkybės turėjo lemtingos įtakos su valstiečių rašymu susijusioms praktikoms, kurių įvairovė išsiteko daugiausia tarp asmeninio pobūdžio užrašų ir rankraštinų knygų (Vaičekauskas 2009: 22–27). Šiandien į tuos rankraščius žiūrėtume kaip į kultūros tekstus. Pati *kultūros teksto* kategorija, pasitelkiama kalbant apie gana įvairios prigimties, ne tik verbalinę išraišką turinčius reiškinius ar objektus, orientuoja į jų vertybinio, prasmio turinio paieškas. Reikšmingu, interpretuotinu kultūros tekstu gali būti tiek profesionaliojo meno kūrinys, tiek archeologijos, istorijos artefaktas, anoniminis, kolektyvinis, masinės kultūros produktai (Симбирцева 2013a, 2013b). Asmeninių tekstų rinkinių, atspindinčių pavienių žmonių ir visuomenės grupių vertybinį santykį su rankraščiuose užfiksuotu turiniu, tyrimai savo ruožtu provokuoja juos subrandinusių socialinių ir kultūrinių kontekstų pažinimą.

LIETUVIŠKOJI XIX A. ANTROSIOS PUSĖS ASMENINIŲ TEKSTŲ RINKINIŲ TRADICIJA

Sugrįždami prie straipsnio pradžioje paminėto folklorinio diskurso, nuo kurio atitrūkta mėginant retrospektyviai pristatyti asmeninių tekstų rinkinių tradiciją platesniame Europos kontekste, ketiname įdėmiau pažvelgti į XIX a. antrosios pusės lietuviškus rinkinius. Jų galimą (visgi ne savaimę suprantamą) įtraukimą į folkloro tyrimų lauką pagrįstų bent du aspektai. Pirmiausia, nesunku pastebėti, jog šių, pirmiausia rašto tradicijoje funkcionavusių rankraštinų rinkinių poetinis turinys iš dalies pakartojamas XIX a. pabaigos ir XX a. lietuvių dainuojamame repertuare (Sadauskienė 2006: 65–71). Antra, tokioms priegios perspektyvą pateisina žinojimas, kad tam tikra dalis rinkinių sudarytojų buvo valstietiškos kilmės asmenys, taigi – ir sakinės tradicijos atstovai, daugiausia galėję prisidėti įtraukiant rašytinius tekstus į folklorinę komunikaciją.

Nuorašų rinkinių lietuviškumas – mums jis aktualus kaip viena iš prielaidų raštijos ir sakinės tradicijos sampynai – išreikštas ne tik vyraujančia lietuvių kalba⁸

8 Panašu, kad lietuvių kalba savirefleksijos požymių turinčių asmeninių užrašų raiškos priemone apskritai tampa tik devynioliktame šimtmetyje. Nors ankstesnių įrašų lietuvių kalba aptinkama

(nors ir jos sąmoningo pasirinkimo čia būta reikšmingo), bet ir kitais svarbiais aspektais. Lietuviškumas čia susijęs su bendra krašto situacija XIX a., ir ypač tautinio atgimimo kultūra, kurios fone vyko ryškūs valstiečių socialinės ir kultūrinės tapatybės pokyčiai, radosi į liaudiškosios visuomenės dalies tautinio ir individualaus sąmoningumo stiprinimą orientuota lietuviakalbė raštija, iš pradžių labiau pritaikyta elementariems kultūriniais liaudies poreikiams (Aleksandravičius 1994: 16).

Atrodo, kad mūsų dėmesį patraukusių asmeninių kolekcijų sudarytojams vienodos vertės buvo įvairūs rašytiniai tekstai – tiek literatūriniai kūriniai, daugiausia autorinė poezija, tiek liaudies dainos, kurios dažnai nė nebuvo išskiriamos iš to meto lyrikos konteksto. Įvairių laikų rašto kultūrai būdingas polinkis kaupti, persirašyti lyrikos kūrinius, nereflektuojant jų prigimties, yra natūralus, nulemtas toli gražu ne filologinių kriterijų⁹. Vis dėlto tokioms nuorašų rinkinių repertuaro sudėties susiformavimui reikšmės neabejotinai turėjo savitas to laiko viešas rašytinis kontekstas. Panašu, kad rinkiniuose pastebimą autorinės poezijos ir tradicinių dainų sluoksniavimąsi iš tiesų sąlygojo atgimimo kultūrai būdingas atsigręžimas į lietuvių liaudies sakinę kūrybą: per visą XIX a. buvo publikuojama ir tautosaka, ir, demonstruojant kūrybišką santykį su tradiciniu paveldu, kuriami individualūs, folklorinį stilių imituojantys tekstai – daugiausia poezija, taip, pasak Egidijaus Aleksandravičiaus, iškeliant folklorą į oficialiosios kultūros paviršių (ten pat: 12, 16, 23, 36; Girdzijauskas 2001a: 173; Sauka 2007: 372–376). XIX a. antrosios pusės spaudoje, tapusioje vienu iš pagrindinių šaltinių nuorašų rinkinių sudarytojams, autorinis eilėraštis ir liaudies daina skelbiami pramaišui kaip to paties poetinio prado kūryba: antai Laurynas Ivinskis visus savo kalendoriuose spausdinamus eilėraščius, kartais nė nenurodydamas jų autorių, vadino dainomis (Petkevičiūtė 1988: 171). Ne mažiau reikšmingas motyvas, vertęs asmeniniuose rinkiniuose susitelkti į eiliuotus kūrinius, galėjo būti pati literatūrinė tekstų forma, artima liaudies dainuojamajai tradicijai kaip vienam seniausių kultūrinės saviraiškos būdų, – *dainomis*, *dainuško-*

.....

dar XVIII a. pabaigoje (Pacevičius 2001: 672), tačiau „didesnių privataus pobūdžio lietuviškų rankraščių – laiškų, dienoraščių ar albumų – LDK ne tik neišliko, bet ir nėra buvę“ (Ališauskas 2001: 618).

- 9 Siekis skirstyti žodinę kūrybą į literatūrinę ir tautosakinę formuojasi moksliniame diskurse. Jis tampa aktualus folkloro proceso tyrėjams, sprendžiantiems specifinius tautosakos kūrinių kilmės klausimus, tačiau nesvarbus gyvosios sakinės tradicijos atstovams. Tokį požiūrių išsiskyrimą galėtų iliustruoti ne vienas lietuvių tautosakos rinkimo istorijos momentas: antai autorinės kūrybos gausu ir Simono Daukanto XIX a. vidurio tautosakiniame palikime (Sauka 2007: 375; Grigas 1983: 31–32). Kaip būdingą pavyzdį, iškalbingai iliustruojantį šią prieštarą, galima pateikti Lietuvių mokslo draugijai įteiktame rinkinyje 1933 m. įrašytą Mato Untulio pastabą: „Gėda penktos klasės mokiniui neskirti dainų nuo eilių.“ Požiūrio kategoriškumą išduoda rinkinyje prie kūrinių perbrauktas žodis „Daina“; šalia parašant „Eilės“, taip pervadinant septynis iš trisdešimt trijų rinkinių sudarančių kūrinių (žr. LMD III 228). Panašiai „išbrokuoti“ kaip nedainiški ir draugijai kunigo Mirskio atsiųsto (tik kažin ar jo paties sudaryto) rinkinio eiliuoti kūriniai (žr. LMD I 1068).

mis, giesmėmis buvo įprasta vadinti daugumą poetinės formos kūrinų (Ivanauskaitė, Sadauskienė 2000). Dėl to ir į asmeninius rinkinius jie perrašomi kaip vientisas naratyvas, kai reflektuojamas pats jo turinys, idėjinė vertė, tačiau atskiro kūrinio autorystė ir kilmė nėra svarbi.

To meto spaudoje publikuoti originaliajai poezijai būdinga begalinė įvairovė. Ją sudarė lietuvių autorių tekstai ir iš lenkų, vokiečių, rusų kalbų versti kūriniai. Itin margi ir sunkiai nusakomi teminiu požiūriu, įtaigumo siekę didaktiniu tiesumu ir humoristine raiška, – tokie jie, be didesnės atrankos, patekdavo į asmeninius užrašus. Ir nors ne visada pavyktų tiksliai nustatyti konkrečiame rinkinyje išrašyto kūrinio šaltinį (tokius mėginimus gerokai ap sunkina ne tik spausdintų, bet ir rankraštinų šaltinių naudojimas asmeniniams rinkiniams sudaryti), jų kartojimasis kreipia mintį tam tikros apimties istoriškai susiformavusio repertuaro, kuris ir buvo multiplikuojamas to meto raštijoje, linkme. Uždavinys atrasti bent didesnės dalies į rinkinius patekusių kūrinių šaltinius reikalautų atskiro kruopštaus tyrimo, kuris visgi nebūtų savitiksliis, nes leistų apibūdinti visuomenės kultūrinį raštingumą, atsekti būdingus rašytinės komunikacijos būdus ir jos dalyvius. Tačiau pakanka ir atidesnio žvilgsnio, kad pavyktų nustatyti bent keletą būdingų nuorašų šaltinių.

Lengviausia atpažinti periodinėje spaudoje, jeigu jai priskirsime ir populiariausią dėl savo praktinės vertės spaudinių tipą – kalendorius, publikuotus tekstus. Iš tokių, asmeninius rinkinius tekstais „maitinusių“, pirmiausia minėtini L. Ivinskio kalendorius (lietuviškai ėjęs 1846–1864 m.), Martyno Jankaus su Jurgiu Mikšu rengti ir leisti *Aušros* kalendoriai (1883–1885), Jono Basanavičiaus redaguotas laikraštis *Aušra* (1883–1886). Panašu, jog periodiniai leidiniai, ypač turintys specialius skyrelius, kuriuose spausdino grožinės literatūros kūrinius bei tautosaką, buvo vieni iš įprasčiausių, populiariausių šaltinių asmeniniams nuorašų rinkiniams ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose. Pavyzdžiui, Rusijoje XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmojoje pusėje dvarininkijos ir vidurinio luomo atstovų sudarytų rankraštinų rinkinių pagrindiniu šaltiniu taip pat buvę žurnalai ir almanachai (Лохина 1998: 104–105).

Tarp kitų nustatomų šaltinių vienas populiariausių buvo Motiejaus Valančiaus apysaka *Palangos Juzė*¹⁰. Personąžo lūpomis ji supažindino skaitytojus ne tik su autorinės kilmės dainuojamais kūriniais, bet ir pasistengė parodyti lietuvių liaudies dainų žanrinę bei regioninę įvairovę. Šaltiniu nuorašams galėję tapti ir tokie tautosakos leidiniai (arba juose skelbtų dainų perspaudai), kaip Liudviko Rėzos *Dainos*,

10 Apysakoje paskelbtos dainos atpažįstamos ne viename rankraštyje, pavyzdžiui, Dominyko Liutiko rinkinyje (LTR 3295), Mato Slančiausko rankraštinėse knygos *Dainuškos eiliuotos nuo visokių autorių* (LMD I 763), *Giesmės ir dainės* (LMD I 1061), L. Ivinskio perraše (LMD I 10) randame net devynias dainas iš šios apysakos.

oder *Litthauische Volkslieder*¹¹, Simono Stanevičiaus *Dainos žemaičių*¹², Simono Daukanto *Dainės žemaičių*¹³, Antano ir Jono Juškų dainynai¹⁴, ir, žinoma, religinio turinio knygos¹⁵. Pasiseka rinkiniuose aptikti individualios sudarytojų kūrybos¹⁶. Be visų šių aiškių ar tik užčiuopiamų ištakų, neatmestina galimybė, kad tam tikra dalis tekstų į rinkinius bus atėjusi tiesiogiai iš tautosakos ir kasdieninės žmonių patirties, ir tokie atvejai tikrai nebūtų svetimi išankstinėms taisyklėms nepaklūstančiai nuorašų rinkinių žanro tradicijai (Allan 2010: 34). Paminėti asmeninių rinkinių šaltinių tipai, tegul dar perdėm apibendrintai, punktyriškai nusakyti ar hipotetiškai įvardyti, ištis yra būdingi XIX a. antrosios pusės Lietuvos kultūrai. Nors ir neatspindintys visos lietuviškos spaudos įvairovės ir vyravusios tematikos proporcijų¹⁷, jie formavo savitą rašytinės komunikacijos lauką, tam tikros visuomenės dalies nuostatas, padėjo plisti idėjoms, rasti kultūrinių vertybių mainams.

Vartant nuorašų rinkinius ir lyginant jų įrašus su lietuviškoje devyniolikto šimtmečio spaudoje skelbtais poetiniais kūrinių, susidaro įspūdis, kad sudarytojų stengtasi sugaudyti kiekvieną į jų akiratį pakliuvusį tekstą. Tokią situaciją turėjo lemti aktualaus, valstietiška pasaulėjautai naujo, patrauklaus turinio tekstų trūkumas arba tiesiog ribotas prieinamumas, tad noras juos įgyti – turėti savo ar artimiausios bendruomenės kultūriniais poreikiams – ir skatino persirašymą. Didžiojoje dalyje rinkinių nepavyksta įžvelgti atskirus įrašus siejančios jungties, greičiau jau atrodo, kad tekstus sieja ne tema ar meninis stilius, o sudarytojų–kompiliatorių nuostatos, leidžiančios apibrėžti jų nacionalinės, kultūrinės, pilietinės tapatybės kontūrus. Jie išryškėja per palankumą, nebylų pritarimą kūriniuose išreikštomis tau-

.....

- 11 L. Rėzos publikuotos dainos, tapusios chrestomatiniu lietuvių tautosakos paveldu, gerokai išsiskiria iš kitų nuorašų rinkinių tekstų. Tokios yra ir keturios dainos („Varnas“, „Marti serganti“, „Mėnesio svodba“, „Sesuo“), įtrauktos į nežinomo sudarytojo rinkinį (žr. LTR 3124/12–15/).
- 12 Lietuvių mokslo draugijos tautosakos fonde saugomas šio leidinio nuorašas (tik ne visas išlikęs), kurį savo ranka padaręs S. Daukantas (žr. LMD I 1).
- 13 Šis šaltinis ištis buvo populiarus: S. Daukanto publikuotos dainos pažodiniiais ar vos vos pakitusiai variantais aptinkamos ne viename XIX a. antrosios pusės asmeniniame tekstų nuorašų rinkinyje, pavyzdžiui, LMD I 374, 575; LTR 3295. Kita vertus, nežymūs tekstologiniai skirtumai leistų manyti, kad šaltiniu šiems bei dar kitiems rinkiniams galėjęs būti ir kitas leidinys (dainų perspaudas) arba rankraštis.
- 14 Atrodo, keletas tekstų iš brolių Juškų dainų leidinių bus nurašyti į Jono Zoko rinkinius (žr. LMD I 414, 1067).
- 15 M. Slančiauskas rankraštinėse knygose nevengė nurodyti, iš kur nurašytas vienas ar kitas tekstas. Tarp minimų šaltinių nurodomas kontrafaktinis 1884 metų leidinys – Katalikų bažnyčios mokyimo apie pragarą aiškinimas *Pekla su giesmėmis. Stebuklai Dievo šventose dušiose čyščiaus* (žr. LMD I 1061/29–31/).
- 16 Ryškiausias pavyzdys – M. Slančiausko rankraščiai, kuriuose nemažą dalį tekstų sudaro jo paties ir Jono Trumpulio eiliuota kūryba (žr. LMD I 904, 1059, 1061).
- 17 Apie XIX a. lietuviškų leidinių repertuaro pobūdį žr. Navickienė 2010: 138–233; Stonienė 1996: 131–149.

tiškumo, valstybingumo idėjoms, švietėjiškam ir moraliniam turiniui. Kita vertus, rinkinio kūrimo procese tam tikrės atrankos taip pat būta. Toks atvejis pastebimas keliuose rinkiniuose, sutelkusuose girtavimą smerkiančius, pajuokiančius kūrinius, iš kurių suprantame perrašytojui buvus artimas blaivybės sąjūdžio intencijas (LTR 3293, 3307).

Vis dėlto, nepaisant to, kad asmeninių rinkinių turinį visada lemia sudarytojo valia, tekstų repertuaras iš esmės jau buvo suformuotas. Spaudinių turinį savo ruožtu kūrė autoriai, redaktoriai, leidėjai, dažnai vadovavęsi savais motyvais, orientuodamiesi į vienokį ar kitokį, jų nuomone, naudingą, tikslingą arba tiesiog jiems patiems pasiekiamą turinį. Tad ne vienas asmeninis nuorašų rinkinys buvo po tekstą, po jų pluoštelį sudurstytas iš pasiūlyto kūrinių repertuaro. Sklaidant stambesnius, nuo kelių dešimčių iki šimto tekstų turinčius rinkinius, neapleidžia mintis, kad dažną nurašinėtoją kaupti tekstus skatino savotiškas kultūrinis alkis, noras priartėti prie to, kas buvo pateikiama kaip siektina.

Aptariamus rankraščius prie kompiliacinių rinkinių leidžia priskirti ir kiti požymiai. Antai kūrinių nuorašai, sugretinus juos su žinomo autorinio kūrinio originalu, dažniausiai yra pilni, išsamūs. Pasitaiko, kad nurašomas kūrinys užima po keletą sąsiuvinio ar albumo lapų. Išskirtiniai savo apimtimi, net iki kelias dešimtis puslapių apimantys išrašai būdingi minėtam S. F. Kosakovskio rinkiniui. Nedaug nusileidžia ir kai kurių lietuviškų kūrinių perrašai, pavyzdžiui, rinkinyje LTR 5576 yra ne vienas daugiau kaip dešimt puslapių užimančių kūrinių, o štai A. Baranausko poemai „Anykščių šilelis“ nurašyti prireikė net devyniolikos puslapių (žr. LTR 5576/17/). Atrodo, kad žanrui praradus rinkinių, tai yra taikliausių, ryškiausių, įtaigiausių žmonijos išminties pavyzdžių kolekcijos paskirtį, prioritetas imtas teikti ilgesniems kūrinių fragmentams, pilniems, vientisiems tekstams, kurie ir kėlė estetinį pasigėrėjimą, tenkino žinių poreikį. Nesunku įsivaizduoti, kad rašytinių šaltinių prieinamumo problema, iki pat XIX a. susijusi su menka spausdintų leidinių pasiūla ar jų brangumu, galėjo tapti paskata „kurti“ asmeninius rankraštinis rinkinius ir motyvuoti tokį nemažą atkaklumo, precizikos ir laiko reikalaujantį užsiėmimą.

Naudojimąsi konkrečiu šaltiniu kartais išduoda ir nurašymo seka, pavyzdžiui, pasitaiko aptikti į rinkinius ištisais pluoštais iš vieno šaltinio perrašytų eilėraščių ar dainų. Būdinga, kad nurašant tekstus stengtasi išlaikyti spausdinto teksto grafines formas; įtarimas, jog pats nurašinėtojas, siekdamas sutaupyti vietos popieriaus lape, eiliuotą kūrinių perrašę ištisu tekstu, tai yra neskirdamas eilučių ir posmų ribų ar į vieną sujungdamas po dvi dainos eilutes (toks užrašymas būdingas ne vienam rinkinių LTR 3295, 3298, 5577, LMD I 575 ir kt. poetiniam tekstui), ne visuomet bus teisingas – galbūt jis tiesiog paraidžiui sekė išspausdintu tekstu. Pavyzdžio ilgai ieškoti netenka: tokia maniera 1873 metų kontrafakciniame leidime buvo pateikta dauguma M. Valančiaus *Palangos Juzės* dainų.

Nuorašuose retai pasitaiko sutrumpėjusių ar ryškiau pakitusių kūrinių versijų – didesni teksto pakitimai jau rodytų kūrinio adaptavimąsi sakytinėje tradicijoje. Vis dėlto variavimas būdingas ir rašytinei kūrinių sklaidai, tačiau jis dažniausiai išsitenka žodžio, tarminės formos ar nežymių teksto ilgumo pokyčių rėmuose, jeigu nepaisysime gerokai įvairuojančios, prie sudarytojo tarmės prisitaikančios rašybos. Keliuose rinkiniuose pasitaikančio to paties kūrinio tekstologinius skirtumus galėjo lemti tiek keli vienu metu gyvavę šaltiniai, tiek pačių perrašinėtojų intervencija nesąmoningai arba tyčia keičiant kūrinio tekstą. Tiesa, kur kas rimtesniu iššūkiu gali tapti noras nustatyti tautosakos kūrinio, iš prigimties nesiejamo su prototipu ar invariantu, išrašo šaltinį.

Spaudos draudimo laikotarpis, kai buvo sudaryta absoliuti dauguma šiame straipsnyje aptariamų asmeninių tekstų rinkinių, skatina rankraščiuose ieškoti specifinių, tik šiai epochai būdingų, jos sąlygotų bruožų. Žinant, kad draudimas iš tikrųjų buvo taikomas ne tik lietuviškai spaudai lotyniškais ir gotiškais rašmenimis, bet ir rankraščiams, visa to meto asmeninė raštija taip pat buvo laikoma nelegalia. Turint omenyje lietuviškos spaudos trūkumą, kurį ypač sunkino sukurta valstybinė persekiojimo sistema – spaudos ir rankraščių konfiskavimas, naikinimas, bausmės leidėjams, spaudos platintojams ir paprastiesiems vartotojams (Ūsaitytė 2015: 207–208), asmeninių nuorašų rinkinių turėjimas ir naudojimas prilygo pogrindinei veiklai, savotiškam rezistenciniam reiškiniui. Dėl to tikėtina, kad panašių rankraščių rinkinių sudarymas nebuvo tik malonus pomėgis, – jis buvo susijęs ir su tam tikromis rizikomis.

Kad tinkamo nusiteikimo šiam darbui turėta, leistų manyti gausūs, net po šimtą ir daugiau kūrinių sukaupę rinkiniai; viename tokių¹⁸ po kiekviena nauja tekstų porcija įrašytos datos rodo, kaip dažnai – kasdien ar kas kelios dienos – sudarytojo prisėsta prie darbo. Ilgesnė pertrauka tarp įrašų, trukusi kelis vasaros mėnesius, greičiausiai bus atsiradusi dėl mokyklinių atostogų arba suintensyvėjusių žemės ūkio darbų kaime. Beje, į nuorašų rinkiniams būdingą pildymo sezoniškumą yra atkreipusi dėmesį ir T. Lochina: Rusijoje XIX a. pirmojoje pusėje dvarininkai prie tokių užrašų paprastai prisėdavo vasarą ir rudenį, gyvendami savo rezidencijose provincijoje, ir kur kas rečiau žiemą, kurią tradiciškai praleisdavo pramogaudami didmiesčiuose (Лохина 1998: 104). Tokie atvejai, kai kūrinių kolekcija auginama, plečiama sugrįžtant prie rankraščio net ir po ilgesnio laiko, patvirtina Adamo Smytho vaizdingai išsakytą pastebėjimą apie nuorašų rinkinių pasipriešinimą rišlios, baigtinės visumos idėjai. Funkcionuodamas kaip rezultatas ir sykiu kaip procesas, nuorašų rinkinys yra linkęs plėstis bei modifikuotis (Smyth 2010: 103–104).

.....
 18 Minimas tekstų rinkinys į Lietuvių tautosakos rankraštyną pateko įrištas į vieną foliantą (LTR 5577) drauge su dar kelių asmenų įvairiu metu sudarytais rankraščiais. Antano Samolio rinkinys antrašte *Кныга даінушкų, ішрашыта метuose 1887 пар вісус метус* apima šio sudėtinio rankraščio 46–112 numeriais pažymėtus tekstus.

Pasitaikantys kitakalbiai intarpai taip pat gana tipiškias, nors ir ne visuotinis reiškinys lietuvių sudarytuose rinkiniuose. Kažin ar verta abejoti, kad tam įtakos turėjo specifinė kalbinė situacija XIX a. Lietuvoje, susidariusi dėl žinomų istorinių aplinkybių. Privaičiōs, sakytinės komunikacijos rėmuose nebeišsitenkanti lietuvių kalba pamažu veržėsi į viešo gyvenimo sferas, pretenduodama užsiimti vietą šalia stiprias pozicijas visose srityse išlaikančios lenkų kalbos ir į oficialios kalbos vietą diegiamos, ypač valdžios įstaigose, švietimo sistemoje, rusų kalbos. Šis keliakalbis diskursas paliko pėdsaką ir nuorašų rinkiniuose. Juose aptinkami įrašai kitomis kalbomis yra dvejetaini. Vieną grupę sudaro kūrinių perrašai lenkų (LMD I 767/14/; LTR 3124/7, 11/, 3291/1/, 3292/19, 27/, 3305/16/, 3297/6/, 5576/36, 39/) ir rusų kalbomis, jei prie pastarųjų priskirtume ir graždanka užrašytus tekstus (LTR 3292/6, 14/, 3294/11/, 3295/107/, 3296/102, 103, 156/; LMD III 240/4/). Visgi rinkiniuose jie tėra pavieniai, tik retsykais pajvairinantys lietuviško teksto srautą. Pastebėta sporadinių įrašų ir kitomis kalbomis, kurie, manytina, atsirado iš švietėjiškų rinkinių sudarytojų paskatų arba tiesiog kaip egzotiniai pavyzdžiai. Šių įrašų savarankiškumas, prasminis svoris rinkiniuose labai nevienodas. Tai gali būti frazė, sentencija, užrašyta vokiečių, lotynų, netgi graikų kalba (plg. LMD I 1061/2–5, 99/), taip pat ir ilgesnio teksto nuorašai, kaip kad, pavyzdžiui, latviškos dainos M. Slančiausko (LMD I 1061/27, 35–36/) ir Ignacio Audzevičiaus rankraščiuose (LMD I 575/11/).

Kartais kita kalba esti įrašytos proveniencijos – sudarytoją arba užrašų savininką nurodantys įrašai. Tiesa, kur kas dažniau pasitaiko, kad aptariamo laiko rinkiniuose personalinių duomenų tiesiog neišliko, nes rankraščiai archyvą pasiekė jau su trūkumais – sugadinti, nusidėvėję, praradę viršelius, prielapius ir net tolimesnius sąsiuvinio, bloknoto lapus (žr. LMD I 766, III 238; LTR 3124, 3291, 3293, 3294, 3297, 3299, 3301, 3305, 3307, 3308, 3309, 3310, 3313, 3317, 5576). Natūralu, kad išblėsus susidomėjimui ir bėgant metams tokie rankraščiai ne visuomet būdavo rūpestingai saugomi, neretai tiesiog pamirštami, o kitąsyk kaip nereikalingi ir sunaikinami. „Kieno rašytos – nežinau. Suradau sodžiujė užmesta užpečkyje. <...> m[iestelyje] Kruonių Geg. 15 d. 1911 m.“; – ant patamsėjusios, apibrizgusios, be viršelių išlikusios mažo formato knygelės savo ranka užrašė Petras Mažylis, anuo met dirbęs Kruonio bažnyčios vargonininku.

Geriau išsilaikę rinkiniai rodo buvus įprasta asmenvardį, nepaisant pačiame rankraštyje dominuojančio lietuviško turinio, užsirašyti sulenkinta forma: *Spiewny 1857 r. Ignacy Awdzewicz* (LMD I 575), *S. Szlupowicz 1879 m.* (LMD I 468), *To knigiela K. Staszewska isz Wiesieliszkiu 1868* (LMD I 767), arba rusiškai: *Сия книга принадлежит Антону Убейкасу 1878 года* (LTR 3290), *Друкарь кто здьсь писалъ эти пьсни Казимирь Кайрукуитисъ* (LTR 3311), o kartais ir mišriai: *Dainų Kninga žemajtišku prigulenti valsčioniui D. Лютыка 1886 Metuose года* (LTR 3295). Neišlikus tituliniam lapui, sudarytojo parašą kartais pavyksta aptikti paliktą tarp

rinkinio tekstų. Antai savo autografa tai inicialais A. S., tai lietuviškai ar rusiškai ke-
leriopai (kelis syk net su rusišku tėvavardžiu) užrašomais vardo ir pavardės variantais
1887 m. patvirtino A. Samolis¹⁹. Panašūs atvejai XIX a. buvę gana tipiški ir susiję
su intensyviu etninių lietuvių slavinimu, iš vienos pusės vykdomu siekiant įtvirtinti
lenkų kalbos ir kultūros viršenybę, iš kitos – mėginant šią įtaką atremti rusinimo
politika, didžiausią poveikį dariusia administracinėmis, teisminėmis priemonėmis
ir naudojant švietimo sistemą (Kuzmickas 1988: 20–70).

Ar šiuos rinkinius, kuriuos, be istorinio konteksto, vienija bendras turinys, sieja
dar ir bendras sudarytojo paveikslas? Kiek ir kokių žinių rankraščiai pateikia apie sa-
vininkus, ar galime sužinoti jų amžių, kilmę, išsilavinimą, užsiėmimą arba profesiją,
taip pat ir motyvus, skatinusius imtis išrašų. Patys įprasčiausi duomenys – asmen-
vardis, gyvenamoji vieta ir data, socialinė kilmė, deja, ne kiekviename rinkinyje
išliko. Tad ir galimas priežastis, skatinusias rinkinį atsirasti, šiandien galime bandyti
tik nuspėti iš to, kokie kūriniai į jį pateko, nes sudarytojo asmeniškai suformuluoto
vertinimo, kokio galėtume tikėtis, pavyzdžiui, dienoraštyje, tiesiog nėra. Dėmesys
kiekvieno atskiro rinkinio turiniui, išorės bei formaliems ypatumams (jie atsisklei-
džia iš rašysenos, ortografijos, tekstų išdėstymo, rinkinio struktūravimo, užrašams
naudotos knygelės išvaizdos ir pan.) taip pat leidžia pastebėti bendram konteksto
pažinimui įdomių ir naudingų detalių. Vis dėlto ir jų interpretavimas ne itin padeda
nustatyti nuorašų rinkinių tradicijos mastą.

Jei rankraščio sudarytojas nepaliko ryškesnio pėdsako Lietuvos kultūroje, deta-
lizuoti, sugyventi jo paveikslą tampa beveik neįmanoma. Be paminėtų A. Samolio
ir A. Ubeikos, nuorašų rinkinius paliko Jurgis Baltuška nuo Svėdasų (LTR 3292)²⁰,
Dominykas ir Leonas Liutikai iš Plungės valsčiaus (LTR 3295, 3296)²¹, Vincas Zub-
rickis (LMD I 372)²², Ignacas Audzevičius (LMD I 575)²³, Jonas Zokas (LMD I 414,

.....

- 19 Nepaisant daugybės parašų variantų rinkinyje, tikrąją asmenvardžio formą nustatyti nelengva.
- 20 J. Baltuškos rinkinio originali antraštė tokia: *Walditajas / Tas Knigieles / Jurgis Baltuszkiakas / Uliczias Kunigiszkiu / Parapijas Sviedasu / Metosi 1873 / cienie 30 kapeiku*.
- 21 Apie D. ir L. Liutikų rinkinius jau rašyta (žr. Ūsaitytė 2015: 206). Bandytume tik patikslinti anks-
čiau išsakytą abejonę dėl rinkinių priklausomybės. Nors rašysena abiejuose rinkiniuose vienoda,
bet jų savininkai išties galėjo būti du, kaip ir nurodoma viršeliuose: tėvui Dominykui Liutikui
priklausęs dainų rinkinys (LTR 3295), o daugiausia ūkiui naudingų dalykų užrašai sudarę sūnaus
Leono rinkinį (LTR 3296). Dainų rinkinį tėvui greičiausiai bus sudaręs sūnus. Tokia praktika, kai
nuorašų rinkinys sudaromas kito asmens pageidavimu, pagal jo užsakymą ar norint padovanoti,
žinoma ir kituose kraštuose (Лохина 1998: 103, 106).
- 22 V. Zubrickiui priskiriamame rinkinyje – literatūrinės kilmės eiliuoti tekstai ir dainos. Viršelyje
ir priešlapyje esančios proveniencijos rodo painų rinkinio kelią iki atsiduriant Lietuvių mokslo
draugijos archyve. Iki tol rankraštis yra buvęs Prano Viriko (plg. įrašą: *Собственность Франца
Ворфоломеевича Вьрикаса <...> 1889 года*, ir P. Viriko pastabas šalia kai kurių tekstų) ir Mažojoje
Lietuvoje 1885–1914 m. veikusios lietuvių draugijos „Birutė“ nuosavybe (žr. LMD I 372).
- 23 I. Audzevičiaus 1857 m. sudarytas rinkinys – vienas iš ankstyviausių datuotų šiame straipsnyje
aptariamų rankraščių.

1067), Vladas (orig. *Bladzius*) Valūnas (LTR 3298). Atkurti konkretesnių istorinio konteksto detalių pavyksta, jei rinkinio sudarytojas yra žinoma asmenybė arba pasiseka užčiuopti bent kokį ryškesnį jo veiklos pėdsaką. Pavyzdžiui, 1879 metų moksleiviškos rašysenos eilėraščių, dainų ir kitokių tekstų rinkinyje (LMD I 468) išlikęs S. *Szłupowiczaus* parašas galėtų būti priskiriamas Stanislovui Šliūpui (g. 1858) – tautosakos, kalbinės medžiagos rinkėjui, vyresniajam gydytojo, aušrininko Jono Šliūpo broliui. Jis augo Gruzdžių valsčiaus ūkininkų šeimoje, baigė Šiaulių gimnaziją, įstojo į kunigų seminariją, jos nebaigęs išvyko studijuoti teisės į Petrapilį.

Su Juozo Otono Širvydo (g. 1875 m. Rokiškio valsčiuje) vardu siejamas 1892–1893 m. sudarytas rinkinys LMD I 900; be eilėraščių, dainų, jame daug ir kitokio pobūdžio įrašų²⁴. Mokslus J. O. Širvydas pradėjęs pas daraktorius. Iš jų išmoko rašyti lietuviškai, rusiškai, lenkiškai ir net skaityti lotyniškai. Lietuviškoje spaudoje rastus eilėraščius mokėsi atmintinai, o paskui, pritaikęs jiems melodijas, mokė naujų dainų ir bendraamžius (Zibolienė 2014), platino draudžiamą spaudą, užrašinėjo tautosaką. Matyt, tokiaame kontekste atsirado ne tik minėtas rinkinys, bet ir kilo mintis leisti ranka rašytą laikraštėlį *Triūsas muzikėlio*, ėjusį 1894–1895 metais. Tuo pačiu pavadinimu išlikęs nemažos apimties rankraštis, į kurį, be aštuonių pasakų ir keliolikos mįslių, sudėtos ir 109 dainos; tarp pastarųjų, atrodo, bus patekę nemažai eiliuotų kūrinių ir iš ano meto spaudinių, o rankraštinio sąvado tekstuose įvairuojanti ortografija leistų įtarti buvus keletą skirtingų šių nuorašų šaltinių.

Pasauliečių asmeninių rinkinių savininkų gretą papildė kunigas Konstantinas Stašys (užrašuose pasirašęs *Staszewski*). Rokiškio apskrities valstiečių baudžiauninkų vaikas buvo gabus mokslams: juos pradėjo lankydamas pijorų mokyklą, kur, beje, teko kęsti pažeminimą dėl to, kad nemokėjo lenkų kalbos. Tik panaikinus baudžiavą, jau būdamas daugiau kaip dvidešimties, K. Stašys galėjo siekti aukštesnio išsilavinimo, kaip tuo laiku buvo įprasta valstietiškos kilmės jaunuoliams, įstodamas į kunigų seminariją (Juchnevičiūtė–Vaivadienė 2009). Atrodo, kad maždaug tuo metu, tiksliau, 1868–aisiais, į savo bloknotę jis ir persirašė pirmuosius keturiolika kūrinių: šalia gausesnio pluoštelio Antano Strazdo poezijos eina dainuojami Antano Vienažindžio ir Simono Norkaus eilėraščiai, o kone kiekviename ano meto rinkinyje randama Silvestro Valiūno „Birutė“ čia užrašyta net dusyk – lietuviškai ir lenkiškai (LMD I 767/10, 14/). Kitų penkių kūrinių, į rinkinį įrašytų po kelerių metų pertraukos, matyt, jau kunigaujant, pasirinkimas iš dalies galėtų būti aiškinamas religiniais, ganytojiškais sumetimais. Nedidelė rankraštinė knygelė yra tik

24 Knygelės pirmojo viršelio vidinėje pusėje esama rusiško įrašo (be pradžios?), kurį galima perskaityti taip: *Александръ Нарбутисъ, по воинской / повинности / присутстви <...> // Ковенской губерній, / Ново-Александровскаго уезда, / Южинтской Волости, Деревни / Довлюны Крестьянин Иосифъ / Оттонъ Ширвиддасъ / 1893 рок.* Matyt, knygelė iš pradžių buvo naudota įvairiems užrašams: žymėti išlaidoms už pirkinius, parapijos bendruomenės narių, dalyvavusių religinio pamaldumo praktikose, sąrašams.

viena detalė K. Stašio gyvenime, kurį jis paskyrė kunigystei, visuomeninei veiklai, lietuviybės stiprinimui, rūpinimuisi savo parapijiečių švietimu.

Pavienių asmenų gyvenimo epizodai ar tik iš rankraščių nuspėjami asmens tapatybės bruožai atskirais štrichais padeda sukurti apibendrintą XIX a. antrosios pusės lietuviško poezijos nuorašų rinkinio sudarytojo portretą. Tai valstietiškos kilmės, dažniausiai jaunesnio amžiaus vyras, mokėsis daraktorinėje, parapinėje ar valdinėje mokykloje, gimnazijoje, kunigų seminarijoje (beje, nevienodą išsilavinimo lygį išduoda braižo ypatumai ir ortografija), o jo raštingumas nusakomas ne tik gebėjimu skaityti bei rašyti lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai, bet ir atvirumu atgimimo laikotarpio idėjoms, kartu ir visai to meto tiek religinio, tiek pasaulietinio turinio raštijai. Keletą vartytų rinkinių, sprendžiant iš bendros rankraščio kultūros, galėtume priskirti lietuvių inteligentijos atstovams²⁵. Pastebėsime, kad kol kas pavyko aptikti tik vieną moters – Zofijos Nemenčinskos (?) – 1885 m. sudarytą tekstų nuorašų rinkinį (*Книжка пьсней и разныхъ баснь литовскихъ*, – LMD III 241). Vis dėlto tikėtina, kad iš nekilmingos visuomenės sluoksnių kilusios moterys į asmeninės raštijos kūrimą įsitraukia panašiu metu, galbūt kiek aktyviau, kaip galima manyti iš Lietuvių tautosakos rankraštyne pagausėjusių tuo laiku jų sudarytų tekstų rinkinių, dainų sąsiuvinių bei kitų užrašų (plg. LTR 3312, 3319, 3322), – XX a. pradžioje.

Stokojant detalesnių žinių apie XIX a. antrosios pusės lietuviškosios asmeninės raštijos gyvavimo kontekstus, darosi sudėtinga bandyti nusakyti tekstų rinkinių funkcionavimo erdvę. Aišku tai, kad šimtmečius Lietuvoje gyvuojanti asmeninių tekstų rinkinių tradicija ėleido šaknis ir valstiečių aplinkoje. Tikėtina, jog sudarinti pirmiausia siekiant patenkinti individualius poreikius, pavyzdžiui, norą turėti nuosavą, sau aktualių tekstų rinkinį, šie užrašai buvo naudojami ir viešojoje komunikacijoje, skaitant juos didesniuose susibūrimuose: tradicinio kaimo gyvenimui būdingas bendruomeniškumas, kolektyvinių vakarajimų papročiai buvo palanki terpė skleisti ir užrašytą žodį. Rašytinio teksto skaitymas balsu buvo aktualus vien jau dėl dalies valstiečių dar gana menkų skaitymo įgūdžių (Maskuliūnienė 2005: 55–56). Tačiau kartu toks komunikacijos būdas suteikė galimybę pajavairinti laisvalaikį, leido plėsti akiratį, įgyti žinių, formavo savimonę, pagaliau, tenkino žmonių bendravimo poreikį, leido pajusti artumą su bendraminčiais, pavyzdžiui, blaivybės

25 XIX a. statistika inteligentijai priskyrė asmenis, dirbusius kultūros srityje (švietimo, medicinos, meno ir mokslo darbuotojai), valstybės aparate (administracijos, teismų valdininkai, visuomeninių ir luominių įstaigų tarnautojai), materialinės gamybos sferoje (pramonės, geležinkelio, ryšių sistemos inžinieriai, technologai, mechanikai, braižytojai ir kiti tarnautojai), taip pat dvasininkus. Išlikusiais duomenimis, lietuviai tarp jų sudarė itin mažą procentą. Tačiau tai neturėtų stebinti žinant, kad net ir šimtmečio pabaigoje „[d]auguma lietuvių buvo tik raštingi, nebaigę net pradinės mokyklos“ (Vėbra 1990: 181), o turėjusių aukštesnį už pradinį išsilavinimą lietuvių nebuvo nė trijų tūkstančių. Kita vertus, daug lietuvių kilmės inteligentų dėl Rusijos imperinės politikos buvo priversti gyventi ne Lietuvoje (ten pat: 173–184).

draugijos narių susirinkime, kaimynų ūkininkų suėjime, gimnazistų pasibuvime... Kita vertus, poetinė kūrinų forma leistų įtarti panašius rinkinius kartais atlikus ir asmeninių rankraštinų dainynų vaidmenį, o tokią jų paskirtį išduotų šmėstelintys pastabos. Štai kelios jų, pastebėtos poroje rinkinių: „nota *Birutas*“ (LMD I 376/1, 8/), „nata kai *Kaminas*“, „nata želabna“, „nata *Cze man, cze taw*“ (LTR 3290/1, 5, 14/). Manytina, kad galvodamas jau apie kolektyvinę adresatą 1881–1882 m. *Jaunūmenės dainių knygelę* sudėjo Augustinas Baranauskas, tuo metu dirbęs vargonininku Žarėnų kaime (Šakynos vals.). Įsivaizduodamas platesnį skaitytojų ratą 1885 m. rankraštinę knygą *Giesmės ir dainės*²⁶ bus parengęs ir M. Slančiauskas. Joje, kaip kad žada antraštė, įrašytos religinės giesmės, pasaulietinė, daugiausia didaktinio turinio poezija, trys latvių dainos, keletas mįslių, po porą antkapių įrašų ir anekdotų. Nuo kitų asmeninių rinkinių šią knygą skiria bet kokią mintį apie privačią paskirtį atmesti verčianti eiliuota prakalba į skaitytoją²⁷, apipavidalintas rankraščio viršelis – žmogaus, rankoje laikancio knygą, piešinys ornamentuotame rėmelyje, o labiau siai – asmeniniams rinkiniams paprastai nebūdingos nuorodos į išrašų šaltinius.

Šiame kontekste verta atkreipti dėmesį, kad M. Slančiausko rankraštinio palikimo būta labai gausaus. Iš maždaug dvidešimties jo rankai priskiriamų vien Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomų rinkinių ne mažiau kaip dešimt (jei priskaičiuosime į rinkinį LMD I 1061 draugėn sudėtus pluoštus) sudaro ne autentiška tautosaka, bet autorinių eiliavimų nuorašai bei didelis pluoštas paties M. Slančiausko ir jo bendražygio Jono Trumpulio kūrybos (dar žr. LMD I 561, 763, 904, 1059). Tradicinę tautosaką abu jie aiškiai skyrė nuo literatūrinių kūrinių, pirmąją sudėdami į atskirus sąsiuvinius.

BAIGIAMIEJI PASTEBĖJIMAI

XIX a. antrojoje pusėje privačiam naudojimui sudaryti tekstų rinkiniai nuo folklorinio paveldo fiksavimo, išsaugojimo tikslais parengtų kolekcijų jau skyrėsi formaliais,

26 Ši rankraštinė knyga sudaro tik dalį LMD I 1061 rinkinio, apimančio dar septynis savarankiškus 1874–1889 m. datuojamus pluoštus, kuriuose daug yra autorinės kūrybos ir kitokių užrašų (žr. LMD I 1061/37–206/).

27 „Broliai ir seserys mano, / Kuris iš jūš kiek įmano, / Imkite šitą knygelę / Ir kitiems rodykit ke-
lią, / Kad jie patys neklaidžiotų / Ir kitus nesužadžiotų. / Mes bėgame par tą svieta, / Neprabėkim
Rojaus vietą. / Jei noret rasti vietą Rojaus, / Priimkit rodas artojaus. / Jūs patys jas užlaikykit /
Ir kitus pamokykit. // Jūsų brolis artojas / Pavargęs Žemaičių ir Lietuvos ubagėlis“ (LMD I
1061/1/). Pati prakalba nurašyta, tik šįkart be nuorodos į šaltinį, iš 1861 m. Vilniuje leistos kny-
gelės *Trumpi pamokinimaj ir rodos, iszimta isz knigu kun. Karolaus Antonewiczios T. J. Brolams ir
seserims del naudos dwasiszkos apierawojo Jusu Brolis Artojas*. Turbūt sąmoningai iš šio spaudinio
buvusi nurašyta ir būtina spaudos draudimo epochos leidiniams frazė *Дозволено цензурою*, kuri
kritiškam rankraščio skaitytojui turėjusi skambėti gana ironiškai.

bet esminiais požymiais – pastaruosiuose buvo nurodoma bent dalinė metrika (informacija apie pateikėjus, užrašymo vietą ir laiką), pagrindžianti kūrinio gyvavimą sakininėje komunikacijoje. Tuo tarpu ameniniai tekstų rinkiniai ne atspindi autentišką sakininę tradiciją, bet cituoja ją iš antrinių – rašytinių šaltinių, tikslingai skirtų lietuviškai kalbančiai bendruomenei. Net jeigu dalis kūrinių į tokius rinkinius pateko tiesiogiai iš sakininės terpės, tai sudarytojų tada turėta būti išties gana išrankių, nes klasikinių liaudies dainų repertuaras čia neįvairus, aiškiai pasikartojantis.

Aptariamo laikotarpio autorinės poezijos lietuviški nuorašų rinkiniai užfiksavo vieną iš rašytinės ir sakininės tradicijų sąlyčio momentų, kurio vis dėlto dar nedėrėtų tapatinti su jų susiliejimu, o vertinti kaip adaptacijos etapą. Tekstų nuorašų rinkiniai veikia žymi dviejų kultūrinių sistemų susidūrimą, kurio tikrąjį mastą bei poveikį tautosakos raidai gali padėti įvardyti tik kryptingas ir nuoseklus tyrimas. Pažymėtina, kad nemaža dalis į asmeninius rinkinius patekusių kūrinių netapo dainuojamosios tradicijos savastimi. Prigijusieji, išsivadavę iš rašto stabilizuoto teksto varžtų, patyrė folklorizaciją – trumpėjo, varijavo ar kitaip kito jau pakludami bendriems folklorinio kūrinio gyvavimo dėsniams. Atrodo, kad pirminį, originalų pavidalą išlaikę kūriniai, pilnosios tekstų versijos dažniausiai taip ir liko gyvuoti rašytine forma – spaudiniuose, rankraščiuose. Taigi, vertinant tautosakos tyrinėtojo požiūriu, asmeniniai tekstų rinkiniai turėtų būti laikomi ne folkloro kaip sakininės tradicijos, o rašto kultūros reiškiniu.

ŠALTINIAI

- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius Egidijus 1994. *Lietuvių atgimimo kultūra: XIX amžiaus vidurys*, Vilnius: Baltos lankos.
Ališauskas Vytautas 2001. „Sakymas ir rašymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas... [et al.], Vilnius: Aidai, p. 603–622.
Allan David 2010. *Commonplace Books and Reading in Georgian England*, Cambridge: Cambridge University Press.
Andriukonis Tomas 2013. *Originalieji Antano Baranausko tekstai (1853–1863 m.) – rašymo istorija*: daktaro disertacija, Vilnius: [Vilniaus universiteto leidykla].
Berland Kevin Joel... [et al.] (ed.) 2001. *The Commonplace Book of William Byrd II of Westover*, edited by Kevin Joel Berland... [et al.], Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
Burba Domininkas 2007. „Mįslės iš XVIII amžiuje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje sukurtos rankraštinės knygos“, *Tautosakos darbai*, t. XXXIII, p. 248–261.
Cicėnienė Rima 2013. „Egodokumentai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių fonduose“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 163–193.

- Cicėnienė Rima 2017. „Rankraštinųjų ir spausdintinių LDK XVI–XVII a. knygų pasaulis: sąsajos ir sankirtos“, *Knygotyra*, t. 68, p. 7–37.
- Dilytė Dalia 1990. „Sekimas romėnų literatūroje“, *Literatūra*, t. 32 (3), p. 8–12.
- Eichhorn Kate 2008. “Archival Genres: Gathering Texts and Reading Spaces”, *In Visible Culture: An Electronic Journal for Visual Culture*, issue 12, prieiga per internetą: https://www.rochester.edu/in_visible_culture/Issue_12/eichhorn/eichhorn.pdf, [žiūrėta 2018-02-06].
- Gabrėnaitė Eglė 2010. *Reklamos topika: persvajijos instrumentai*: daktaro disertacija, Vilnius: [Vilniaus universiteto leidykla].
- Girdzijauskas Juozas 2001a. „Kultūrinis literatūros kontekstas“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 13–230.
- Girdzijauskas Juozas 2001b. „Dionizas Poška“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 603–624.
- Grigas Kazys 1983. „Simonas Daukantas ir lietuvių tautosaka“, in: Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, t. 1, Vilnius: Vaga.
- Ivanauskaitė Vita, Sadauskienė Jurga 2000. „Dainų vardo klausimu“, *Tautosakos darbai*, t. XII (XIX), p. 238–248.
- Juchnevičiūtė-Vaivadienė Dainora 2009. „Kunigai Stašiai – lietuvių tautinės savimonės gaivintojai“, *Voruta*: Lietuvos istorijos laikraštis, Nr. 16, p. 6; Nr. 17, p. 6.
- Katzev Richard D. 2009. *In the Country of Books: Commonplace Books and Other Readings*, London: Troubador Publishing Ltd.
- Koženiauskienė Regina 1999. *Retorika: iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kuzmickas Bronius 1988. *Tautos kultūros savimonė*, Vilnius: Mintis.
- Kvizikevičiūtė Milda 2013. „XVII–XVIII a. silva rerum pavyzdžiai Lietuvoje: tyrimų problemos egodokumentikos kontekste“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 277–290.
- Lyons Martyn 1999. “New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers”, in: *A History of Reading in the West*, edited by Guglielmo Cavallo and Roger Chartier, Amherst: University of Massachusetts Press.
- Lyons Martyn 2001. *Readers and Society in Nineteenth-Century France: Workers, Women, Peasants*, New York: Palgrave.
- Lyons Martyn, Marquilha Rita 2017. “A World Inscribed – Introduction”, in: *Approaches to the History of Written Culture: A World Inscribed*, edited by Martyn Lyons and Rita Marquilha, Cham: Palgrave Macmillan (Springer Nature).
- Maskuliūnienė Džiuljeta 2005. „Spausdinto žodžio autoritetas XIX a. Lietuvos kaime“, *Knygotyra*, t. 44, p. 50–59.
- Moss Ann 1996. *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford: Clarendon Press.
- Navickienė Aušra 2010. *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Nedzinskaitė Živilė 2001. „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezijos imitacija LDK XVII–XVIII amžiaus proginėje literatūroje“, *Literatūra*, t. 43 (3), p. 135–143.
- Nedzinskaitė Živilė 2008. „Kanoniniai odės ir epigramos autoriai XVII–XVIII amžiaus mokykliniuose poetikos ir retorikos kursuose“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 25, p. 35–50.
- Nedzinskaitė Živilė 2009. „Imitacijos teorija ir praktika XVII–XVIII a. LDK jėzuitų kolegijose“, *Žmogus ir žodis*, t. 11, Nr. 2, p. 11–17.
- Pacevičius Arvydas 2001. „Skaitymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas... [et al.], Vilnius: Aidai, p. 655–673.

- Petkevičiūtė Danutė 1988. *Laurynas Ivinskis*: monografija, Vilnius: Mokslas.
- Poška Dionizas 1959. *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Sadauskienė Jurga 2006. *Didaktinės lietuvių dainos: poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka, 2-asis leidimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Smyth Adam 2010. "Commonplace Book Culture: a List of Sixteen Traits", in: *Women and Writing, c.1340-c.1650: The Domestication of Print Culture*, edited by Anne Lawrence-Mathers and Phillipa Hardman, York: York Medieval Press, p. 90–110.
- St Clair William 2004. *The Reading Nation in the Romantic Period*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stonienė Vanda 1996. „Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškoji knyga“, in: *Lietuviškoji knyga: istorijos metmenys*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 131–151.
- Tereškinas Artūras 2002. „Bajoriško „Aš“ retorika XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: iškalba, kūnas, scena“, *Acta Academiae Artium Vilmensis*, t. 24, p. 171–200.
- Ūsaitytė Jurgita 2015. „Dainų sąsiuvinis kaip asmeninės raštijos formatas“, *Tautosakos darbai*, t. L, p. 200–225.
- Vaicekauskas Mikas 2009. „Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 1–2, p. 20–28.
- Vanagas Vytautas 1994. *Dionizas Poška*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vėbra Rimantas 1990. *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje*, Vilnius: Mokslas.
- Zibolienė Dalia 2014. „Visuomenės veikėjas, knygnešys, laikraštlininkas Juozas Ottas Širvydas“, *Gim-tasis Rokiškis*, gruodž. 12, prieiga per internetą: <https://www.grokiskis.lt/be-kategorijos/visuomenes-veikejas-knygnesys-laikrastininkas-juozas-ottas-sirvydas>.
- Лохина Татьяна В. 1998. „Светский рукописный сборник в России конца XVIII – первой половины XIX века: происхождение и бытование источника“, in: *Археографический ежегодник за 1996 г.*, p. 94–111.
- Симбирцева Наталия А. 2013а. „Культурологический потенциал категории «текст культуры»“, *Человек в мире культуры. Региональные культурологические исследования: электронный научный журнал*, № 3–4, p. 27–32, prieiga per internetą: <https://cyberleninka.ru/article/v/kulturologicheskiy-potencial-kategorii-tekst-kultury>).
- Симбирцева Наталия А. 2013б. „Особенности прочтения текста культуры“, *Фундаментальные исследования*, № 10 (5), p. 1136–1140.

Personal Collections of Texts from the Second Half of the 19th Century along with Their Historical Context

JURGITA ŪSAITYTĖ

Summary

The subject of the article comprises Lithuanian collections of texts from the second half of the 19th century, compiled by individuals of peasant origins and preserved at the Lithuanian Folklore Archives. The research involves over 40 of such collections, in which part or majority of the inscriptions consist of poetic pieces: personal poetic compositions or folksongs chiefly selected from printed sources of the time. The analysis in the article focuses on the contents

of these texts, describing various components of their repertoire, attempting at establishing and identifying the sources, from which the individual texts could have originated. Analysis of these collections takes into account the social and cultural context in Lithuania of the 19th century, chiefly defined by the imperial policy of the tsarist Russia, essentially aiming at strengthening the loyalty of the Lithuanian population to the official government, and the movement of national revival, striving to enhance the Lithuanian national self-consciousness. The author assumes the main motive behind the compilation of the personal collections of texts to be the issue of problematic availability of the Lithuanian press, partly caused by the four decades-long ban of printing in Latin alphabet, which had fatal harmful consequences to the development of the Lithuanian national culture. The author of the article concludes that majority of the collections in question probably comprised texts published by the illegal Lithuanian press of the time: newspapers, calendars, books of religious literature or popular fiction, folklore publications, or manuscripts by other people. However, the possibility of some texts finding their way into these collections directly from oral tradition is also valid. Analysis of the poetic repertoire of the personal collections enables asserting that their compilers / owners equally appreciated rather diverse written pieces – both literary compositions (mainly individual poetry) and folksongs. Such stratification of individual poetry and traditional songs derived from the interest in Lithuanian folklore, which was particularly characteristic to the culture of the national revival, and from the fact that in publications of the second half of the 19th century both individual poems and folksongs appeared as poetic compositions of the same nature.

According to the scarce personal data occurring in the manuscripts and mostly representing provenance, the author of the article attempts drawing a broad-brush portrait of the compiler of the textual collection. This must have been a rather young male of peasant origins, who has graduated from primary school (either illegal or official one) and attended gymnasium or seminary; literate in Lithuanian, Polish and Russian; open to the ideas of the national revival and interested in the available written sources of religious or secular kind.

The manuscripts compiled for individual purposes discussed in this article emerge as an important source for the analysis of relationship between individual creativity and writing in general with folklore. The Lithuanian collections of texts from the second half of the 19th century have captured a moment in the confluence of written and oral tradition, which rather than being identified with merging of these cultural systems should be perceived as a certain stage of adapting individual literary creativity to the folklore communication. We should regard these compilations of textual materials as belonging to the written culture rather than folklore as oral tradition.

The author also investigates the issue of traditionalism, of historical continuity in relation to these collections of texts picked out and copied from miscellaneous sources. The Lithuanian personal collections of texts from the second half of the 19th century functioning in the peasant society should be related to the earlier traditional collections of texts in Latin, Polish, and old Slavonic languages from the 17th – beginning of the 19th century Lithuania. The Lithuanian data thus becomes part of the wider European historical and cultural context. Personal collections of texts as a rather peculiar genre relate to the commonplace books thriving in the Renaissance period, which served in the humanist educational system as means for disciplined reading. The article presents a retrospective survey of subsequent changes in content and form experienced by these extract books / collections of texts on their way from the academic discourse to the private everyday sphere.